

Formální institucionalizace socio-ekonomických vztahů v Polsku a České republice (1989–1998)*

KLÁRA POLÁČKOVÁ**

Abstract: The Formal Institutionalization of Socioeconomic Relations in Poland and the Czech Republic (1989–1998)

The article compares the formal institutionalization of socio-economic (industrial) relations in Poland and the Czech Republic in the period following their regime changes in 1989. Thus it investigates the validity of the transformation theory assumption, that the way of regime failure (type of transition) influences the forthcoming political processes. It is demonstrated that both countries arrived at the constitution of a tripartite structure, but through different paths. It is argued that the most important factor that shaped the development of institutionalized socio-economic relations in Poland and the Czech Republic is the path-dependent way of regime failure, which determined the position (form, capacities, as well as relative importance) of the relevant actors (the trade unions, the employers' organizations, and the state).

Keywords: socio-economic relations, industrial relations, tripartite structure, transition, Poland, Czech Republic, trade unions.

1. Úvod

Pád nedemokratických režimů ve střední a východní Evropě a jejich přechod k demokracii představuje proces, který byl v rámci politické vědy (ať už v kontextu jiných demokratických transformací nebo s důrazem na studium tohoto areálu) intenzivně diskutován a teoreticky i empiricky testován. Pozornost byla přitom věnována faktickému průběhu přechodů, vlivu tranzice na vytváření konstitučního rámce, problematice politických stran nebo volebních mechanismů, stejně jako teoretickému konceptu rodící se občanské společnosti. Jen malá část literatury se však skutečně cíleně zabývala studiem organizovaných zájmů jako intermediár-

* Tento článek byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (kód 0021622407). Děkuji dvěma anonymním recenzentům za jejich podnětné komentáře, jakkoli samozřejmě platí obvyklá výhrada odpovědnosti za obsah textu.

** Autorka působí v Institutu pro srovnávací politologický výzkum Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Poštovní adresa: ISPO FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: k.polackova@fss.muni.cz.

ních struktur odlišných od politických stran, prakticky žádná pozornost potom nebyla věnována vlivu způsobu tranzice na transformaci, adaptaci a vytváření organizovaných zájmů. Lze se přitom domnívat, že i pro systém organizovaných zájmů by měla platit rozšířená premisa teorie transformace říkající, že způsob pádu komunistického režimu (typ tranzice) ovlivňuje po něm nastupující politické procesy (viz např. Linz, Stepan 1996; Stark, Bruszt 1998: kap. 1; White 1993; Colomer 1995; Gill 2000: 189 an.). Následující text usiluje o zkoumání platnosti tohoto předpokladu prostřednictvím komparace formální institucionalizace socioekonomických vztahů v Československu, resp. České republice a Polsku v letech 1989–1998, a to na systémové, národní (makro) úrovni.¹

Socio-ekonomické vztahy, založené na protikladu práce a kapitálu (reprezentující to, co Padgett nazývá „categoric cleavage“ mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, Padgett 2001: 6) jsou významným aspektem každého ekonomického, resp. politického systému. Zdají se o to relevantnější v kontextu postkomunistické transformace, kdy je (na rozdíl od jiných demokratických transformací) původní ekonomický systém zcela nahrazován jiným, založeným na odlišných principech, takže jsou dramaticky proměňovány i socio-ekonomické vztahy. Polsko a Československo byly jako předměty komparace zvoleny s ohledem na to, že přestože se jedná o země totožného historického i kulturního a geopolitického regionu (viz Ágh 1998: 4–5), jsou příklady rozdílného průběhu přechodu. Zatímco Polsko představuje podle Linzovy kategorizace model tzv. vyjednané tranzice, Československo je příkladem tzv. přechodu kolapsem (Linz, Stepan 1996). Jistě je možno namítat, že polská a československá komunistická zkušenost byly zcela jiné, tj. identita původních nedemokratických režimů, stejně jako socio-ekonomická východiska přechodu byla nesrovnatelná. Jak Polsko, tak Československo se však ocitly v situaci, kdy byly zpochybněny stávající politické, ekonomické a společenské principy fungování státu a ekonomiky. Tak se zdá, že právě požadavek přechodu na komplexní transformaci, mj. simultánní uskutečnění politické (ustavení pluralitního demokratického právního státu) a ekonomické transformace (plné odstranění centrálně plánovaného hospodářství a jeho nahrazení tržní ekonomikou), do jisté míry relativizoval sociálně-ekonomické odlišnosti a vytváří tak dostatečný základ pro srovnání a hledání odlišností způsobených rozdílným způsobem tranzice v těchto dvou zemích (srv. Gill 2000: 193). Časové omezení pak bylo provedeno s ohledem na fakt, že s postupující demokratickou konsolidací dochází přirozeně k „normalizaci“ politiky i zájmového zprostředkování a jejich přiblížení se praxi západních demokratických režimů, takže se „traziční specifika“ vytrácejí. Rok 1998 byl vybrán jako analytická hranice s tím, že v obou zemích (České republice v roce 1998, v Polsku o rok dříve) došlo k druhé pokojné výměně vlád, čímž byl proveden tzv. two-turnover test, který někteří autoři považují za důkaz definitivní demokratizace (srv. Dawisha 1997: 43).

2. Socio-ekonomické instituce, organizace a organizované zájmy

Socio-ekonomické vztahy² a je doprovázející ekonomické zájmy a konflikty jsou založeny na sociální diferenciaci, která vyplývá ze vzájemné závislosti produkované ekonomickými vztahy v moderní společnosti, jejichž základem je zaměstnanecký vztah (Padgett 2000: 6). Pod pojem socio-ekonomických vztahů obecně spadají instituce pro regulaci konfliktů a vytváření konsensu v otázkách pracovních vztahů, zaměstnanosti a souvztažných témat sociální

a ekonomické politiky. Socio-ekonomické vztahy jsou obecně realizovány na několika vzájemně se prolínajících úrovních; zahrnují široké spektrum sociálních vztahů vznikajících v pracovním procesu, ekonomické vztahy pracovního trhu, stejně jako politické vztahy na mikro-úrovni na pracovišti, na mezo-úrovni v institucích sektorového, resp. regionálního kolektivního vyjednávání, a na makro-úrovni státu a společnosti (Kohl, Platzer 2004), přičemž v jistém smyslu mohou mít přesah i do parlamentní a vládní politiky.³ Prakticky jsou reflektovány vytvářením specifických institucí a organizací kolem „kategorické cleavage“, která produkuje divergentní hospodářské a sociální zájmy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli (viz Padgett 2000: 7–8, srv. Wilson, resp. 1995: 119–142).

Na národní makro úrovni jsou určujícími aktéry socio-ekonomických vztahů odbory a zaměstnavatelské organizace, a to společně se státem. Přítomnost a fungování odborových a zaměstnavatelských organizací v politickém systému je přitom určována tím, že se definičně jedná o zájmové skupiny, resp. skupiny organizovaných zájmů (srv. např. Fiala 1999; Wilson 1993; Petracca 1992; Richardson 1993; Thomas 2001a, 2001b; Alemann 1987; Mundo 1992; Antoszewski 2003; Fiala, Strmiska 1998: 14 an.; Fiala, Schubert 2000: 132–136; Padgett 2000: 3–5). Jsou tedy subjekty společenského sdružování a zájmové reprezentace, odlišnými od politických stran, které jsou součástí systému (oboustranného) politického zprostředkování zájmů mezi společností a státem. V důsledku toho se také podílí na realizaci funkcí, které intermediární systém v politickém systému (nezastupitelně) plní a jimiž napomáhají jeho rovnováze (srv. např. Alemann 1987: 187–193; Antoszewski 2003: 53–54; Říchová 2000: 66–74; Fiala, Mareš 2003: 234–235; Fiala, Schubert 2000: 132–136).⁴ Odborové organizace historicky patřily mezi nejvýznamnější zájmové skupiny, především díky svému masovému členství, které jim v krajních případech umožňovalo realizovat rozsáhlé veřejné akce paralyzující ekonomický systém. Privilegovaný status jim byl také přiznáván v rámci socialistické doktríny.

Pro zkoumání demokratické transformace se mimořádně užitečnými zdají být také koncepty institucionální teorie v nejobecnějším smyslu. Socio-ekonomické vztahy jsou v institucionální perspektivě souborem společenských institucí jako „pravidel a procedur, které strukturují sociální interakci omezením a současným umožněním určitého chování aktérů“ (Helmke, Levitsky 2004),⁵ jež mají duální povahu, tj. disponují aspektem vnitřní socializace (konsolidace přesvědčení jednotlivců, že daná instituce „dává smysl“) a aspektem vnější efektivity („musí se hodit“ pro implementaci daných cílů a kontrolu zdrojů) (Offe 1996a: 200–1). Helmke a Levitsky přitom rozlišují instituce formální, tedy taková „pravidla a procedury, jež jsou vytvářeny, komunikovány a prosazovány v rámci kanálů, a které jsou široce chápány jako oficiální“, a neformální, tedy „sociálně sdílená pravidla, zpravidla nepsaná, která jsou vytvářena, komunikována a prosazována mimo oficiálně schválené kanály“ (viz Helmke, Levitsky 2004). Socio-ekonomické vztahy konečně mohou nabýt (a zpravidla nabývají) určitého organizačního vyjádření a v jejich rámci tak dochází ke konstituci zvláštních organizací jako jejich aktérů. Demokratickou transformaci jako dynamický proces režimní změny je tak možno pojímat a interpretovat jako proces institucionalizace soutěživého politického rámce a otevřeného tržní ekonomiky, tj. jako nalézání nového, vhodného institucionálního uspořádání, v němž jsou vytvářeny instituce nové, stejně jako proměňovány zdiskreditované instituce režimu předchozího.⁶

3. Socio-ekonomické vztahy a proces demokratické transformace

V poválečné střední a východní Evropě byl pod tlakem SSSR a prováděných ekonomických, politických a sociálních změn zaveden monolitický model socio-ekonomických vztahů, založený na ideologické premise, že pracující, zaměstnavatelé i stát mají společný (totožný) zájem. Komunistické strany formulovaly základní cíle sociálního a ekonomického rozvoje, státní agentury je dále specifikovaly do podoby ekonomických plánů. Stranou kontrolovaná vláda určovala základní podmínky práce, stranou jmenovaní manažeři podniků vykonávali pouze omezené role a stranou kontrolované odbory v systému hrály roli jakéhosi přenosového pásu (transmission belt), tj. zajišťovaly široké, aktivní a motivované řady stoupenců, podílely se na implementaci politických programů a vládních rozhodnutí a vykonávaly řadu státních úkolů (především v oblasti správy sociálního zabezpečení). Odbory tak byly integrální součástí politické a ekonomické struktury, přičemž byly konstruovány jako vysoce centralizované monolitické organizace, v nichž nebyl prostor pro vnitřní pluralismus. (Slomp et al. 1996: 340–342; Panków 1996: 135; Flaganan 1998: 338–340; Pollert 1999: 210–211) Zaměstnavatelské organizace z logiky komunistické ideologie a charakteru vlastnictví neexistovaly, resp. se v některých zemích (např. v Polsku) začaly objevovat až v druhé polovině 80. let v důsledku politického a ekonomického uvolňování, přičemž ovšem sdružovaly především manažery státních podniků. Socioekonomické vztahy v socialistických zemích střední a východní Evropy tak obecně byly předmětem státního řízení s jen omezeným vlivem neautonomních socio-ekonomických zájmových skupin. Pokud jakékoli „vyjednávání“ mezi státem a těmito skupinami existovalo, mělo pouze formální charakter, protože „dohody“, přijímané okamžitě v navrhované podobě, plně sledovaly oficiální směr politiky (Slomp et al. 1996: 342). Nižší úroveň pak byla prakticky omezena na vytváření aliancí odborů a managementů usilujících o zvýšení vstupních státních přidělů a redukci vyžadovaných produkčních výstupů, resp. se soustředila na otázky zdraví, bezpečnosti práce, rozdělování sociálních výhod apod. (Pollert 1999: 210–21; Flaganan 1998: 345).

Bezprostředně po pádu nedemokratických režimů ve střední a východní Evropě se očekávalo, že systém státního vlastnictví a inkorporovaných státních odborů bude nahrazen pluralistickým modelem vyjednávání mezi nezávislými odbory a zaměstnavatelskými organizacemi, za pouze velmi volné účasti (regulace) vlády. Předpokládalo se, že role státu v průmyslových vztazích se výrazně sníží, staré státní odbory budou nahrazeny novými nezávislými odborovými organizacemi a zaměstnavatelé postupně vytvoří své střešní organizace (peak organizations). Avšak skutečný vývoj této předpovědi neodpovídal. (Cox, Mason 2000: 325)

Vytváření systému zájmové reprezentace a zprostředkování jako instrumentalizace zájmů bylo ve střední Evropě determinováno několika faktory (srv. Fiala, Mareš 2003: 235–6; Padgett 2000; Hausner 1996: 103; Wiesenhtal 1996; Michta 1997: 67–69):

- (1) Byl zde patrný deficit kontinuální demokratické tradice a socializace jednotlivců v socialistickém prostředí, projevující se mj. nedostatkem osobní zkušenosti jednotlivců se sebe-organizovanou kolektivní akcí. Tento deficit byl nicméně do jisté míry vyvažován historií a kulturou formování společenských skupin (group formation – ve smyslu široce chápané kulturní úrovně společnosti zahrnující jak ekonomickou a právní, tak politickou kulturu); tradice zájmového sdružování v předkomunistické éře napomohla obnovení těchto aktivit po pádu tohoto režimu, protože rozvoj demokracie a demokratické

politické kultury závisel ve velké míře na vůli a schopnosti občanů nahlížet nový demokratický rámec jako historicky legitimní.

- (2) Nový politicko-administrativní institucionální rámec ještě nebyl systémově stabilizován a byl jen relativně málo propustný vůči vlivům z okolí, tj. z případně autonomně organizované společnosti. Tento stav byl navíc doprovázen vysokou úrovní nejistoty o parametrech přítomné situace a jejím vývoji v krátkodobém horizontu. Zatímco bezprostředně po pádu nedemokratického režimu panoval společenský konsensus a jakési „ranědemokratické“ nadšení, následně se projevila nedostatečná znalost o efektech proběhlé (obrovské) změny, ačkoli již bylo zřejmé, že transformační turbulence neodezní okamžitě.
- (3) V důsledku potlačování sociálních rozdílů v době socialismu byla struktura společnosti nedostatečně ostře vnitřně diferencovaná a strukturovaná na to, aby produkovala silné konfliktní linie, kolem nichž by se mohly formovat skupinové zájmy a identity a která by produkovala systém zájmové aktivity soudržných (cohesive) společenských formací, jaký existuje v tradičních demokraciích. Empirická pozorování naopak poukázala na převažující výskyt spíše fluidní a atomizované společnosti, ve které jsou skupinové zájmy a identity spíše nejasné (Padgett 2000: 2–3).

David Ost upozornil, že země střední a východní Evropy obecně postrádaly ustavené, jasně vymezené a do budoucna orientované (partikulární) zájmy. Zatímco vlády byly obecně schopny začít uvažovat v pojmech zájmu (tak jak to vyžaduje ekonomický liberalismus), obyvatelstvo ve vysoké míře nikoli. Každý preferoval „trh“ (tj. ne-komunismus), avšak po pádu nedemokratického režimu nenastala exploze občanského sdružování, jak řada teoretiků vzhledem k „záračné revoluční občanské společnosti“ očekávala. Jakkoli snad lidé vnímali a diskutovali, jak jednotlivé politiky konkrétně ovlivní jejich život, resp. život jednotlivých profesí a sektorů, nevytvářely se silné zájmové asociace. V rané postkomunistické společnosti tak podle Ostova názoru převládaly politické solidarity postavené kolem identity, nikoli postavené kolem zájmů, protože chápání zájmů bylo nejasné. Jednak se dřívější představitelé protikomunistické opozice stali představiteli státu a trhu, přičemž si s sebou vzali onen ideový prvek anti-komunistického kolektivismu a partikulární zájmy označovali jako nelegitimní egoismus, jednak společenské skupiny samy o sobě neměly zcela jasnou představu o tom, co je jejich zájmem a co nikoli. Zájem v ekonomickém smyslu znamená, že členové skupiny věří, že určitý politický program zlepší socio-ekonomickou pozici členů skupiny, avšak společenské skupiny nebyly v počátcích transformace schopny své preference patřičně artikulovat. (Ost 1993: 454–8)

V prvních letech transformace nicméně docházelo k vnitřním proměnám existujících odborových resp. zaměstnavatelských organizací, stejně jako k zakládání nových skupin tohoto typu. Ekonomické zájmy se však teprve krystalizovaly a byly jen málo uspořádané, nestabilní a roztřesené (Wiesenthal 1996: 51). Komunistické odbory, disponující jistým potenciálem vyplývajícím ze zděděného členstva a majetku, byly především postaveny před úkol projít procesem relegitimizace, tj. zbavit se „nálepky“ režimní organizace, a udržet si masové členství (reprezentativitu), svou vnitřní a vnější efektivitu (tj. přesvědčit osoby, jejichž jménem jednají, že jsou skutečnými reprezentanty jejich zájmů, a efektivně realizovat funkce zájmového zprostředkování). Případně vzniklé nové odborové organizace, stejně jako zaměstnavatelské organizace pak byly konfrontovány s nutností dosáhnout relevance a reprezentativity, což bylo

ovšem ztěžováno obecnou nechutí ke sdružování a organizovanosti (a to především v soukromých podnicích), probíhajícími (do jisté míry nepřehlednými) procesy asynchronní komercializace a privatizace, stejně jako nedostatkem schopností a zdrojů pro sponzorování kolektivní akce za dosažení určitých dlouhodobých cílů (Flaganan 1998: 345; Wiesenthal 1996: 51).

4. Socio-ekonomické vztahy jako předmět institucionální inovace

Přechody k demokracii se ve střední a východní Evropě objevily v podmínkách prohlubující se ekonomické krize, dezintegrace ekonomických institucí, delegitimizace komunistické vlády a za přítomnosti politické nestability v regionu (Michta 1997: 68). Nejpozději do poloviny 80. let začaly všechny komunistické systémy čelit definitivnímu odcizení populace vládě a ekonomickým obtížím (selhání centrálního plánování), které byly natolik silné, že v řadě zemí regionu vedly k prvotnímu uvolnění politických režimů (srv. např. Gill 2000: 193–194; Kopeček 2003: 126–128; Jasiewicz 1993: 124–126; Elster et al. 2000: 22–23; Gati 1990: 140; Offe 1996a: 221 an.). Pád nedemokratických režimů ve střední a východní Evropě představoval z institucionálního hlediska systémovou krizi, tj. situaci, v níž byla narušena stabilita stávajícího institucionálního rámce. Středo- a východoevropské společnosti byly postaveny před bezprecedentní proces sociální změny (Hausner 1996; Jackiewicz 1996), stejně jako transformační agendu obrovského rozsahu. V krátkém časovém horizontu bylo nutné provést komplexní politickou, sociální, ekonomickou a právní transformaci, a to simultánně a v podstatě bez historického vzoru (viz Offe 1996b: 30–36). Tím, že se prakticky všechny přítomné institucionální parametry staly předmětem změny a jejich upevnění resp. nahrazení bylo nutno realizovat bezodkladně, stalo se vytvoření tržní ekonomiky i nového politického zřízení „politickým projektem“. Způsobem změny, který byl zvolen (a který bylo nutné v daném kontextu nevyhnutelně zvolit), se stal institucionální design, záměrná a vědomá činnost směřující k vytvoření nových institucionálních struktur a procesů.

Skutečná konstrukce nových formálních institucí (nikoli jen „design designu“ nebo „design názvu“) je přitom velmi vzácným a obecně nepravděpodobným způsobem institucionální změny (Offe 1996a: 207). Institucionální inovace se přitom ve středoevropském prostoru vyznačovala specifickými vlastnostmi a souvislostmi (viz Offe 1996a, 1996b; Wiesenthal 2001; Cox, Mason 1999; Myant et al. 2000; Elster et al. 2000; Miller, Wolchik 1994: 4):

- (1) Nahrazované instituce byly zdiskreditované, avšak přítomné. Design nových institucí tak neprobíhal v „institucionálním vakuu“, ale byl závislým fenoménem (path-dependent). Současně byla zachována i určitá kulturní a psychická (kognitivní a normativní) infrastruktura, která v populaci v důsledku negativní zkušenosti s fungováním formálních institucí předchozího režimu produkovala skepsi a rezervovanost vůči jakýmkoli formálním institucím, jejich fungování a výstupům.
- (2) Nově vytvářené instituce měly „architekta“, tj. byly vědomě konstruované.⁷ Nové elity ovšem byly většinou jen málo politicky zkušené a často ani neměly zcela jasno ve svém záměru. Institucionální volby navíc v žádném případě nebyly činěny nezaujatě a nestranně.⁸ Vzhledem k rozsahu změn, které je třeba realizovat, také hrozilo nebezpečí hyperracionality. Čím více aspektů a parametrů se totiž design snaží ovlivnit simultánně, tím větší riziko nedostatečné sociální akceptace a nezamýšlených efektů

hrozí. Nedostatečnost (inadequacy) institucí představených na bázi arbitrárních (a často i v podstatě deliberativních) rozhodnutí (nikoli vzniklých přirozeným vývojem) zpravidla postihuje nejen jejich efektivitu a vhodnost, ale i jejich legitimitu, protože mohou snadno zklamat přítomná očekávání.

- (3) Nový institucionální pořádek nebyl zpravidla vymyšlen na místě, nýbrž byl importován a adaptován (imitován), což se zdálo žádoucí jak vnitřním, tak vnějším účastníkům transformace. Napodobované instituce jsou ovšem vytvářeny v určitém kontextu, takže vždy zůstává otázkou, zda budou operovat stejným způsobem a produkovat stejné výsledky i v kontextu „cizím“.

Vznik a konsolidace pluralitní demokracie je multidimenzionálním procesem, který předpokládá v první řadě vytvoření institucí na makropolitické („ústavní“) úrovni, avšak následně musí být utvořeny vazby mezi touto strukturou a občany, tzv. politický mezosystém (viz Mansfeldová 1997: 102). Teorie institucionálního designu (institutional design) se obecně soustředí především na oblast konstruování volebních systémů, vztahů legislativy a exekutivy, vytváření institucí tržní ekonomiky (srv. Goodin 1996). Zároveň se však zdá, že má ve středo- a východoevropském kontextu značný vysvětlující potenciál při zkoumání vytváření určitých specifických intermediárních struktur, jakkoli se toto konstatování může zdát paradoxní. V situaci, kdy je ale politický systém mimořádně strukturně i funkčně nestabilní a chování jeho hlavních aktérů je do velké míry intuitivní (tj. bez jakékoli, nebo velmi malé předchozí zkušenosti), je logické, že dochází k hledání všech prostředků, které by mohly celý systém, a především jeho funkčnost, potenciálně posílit. Přirozené vybudování struktur „občanské společnosti“ zesponu přirozeným vývojem a její propojení s makropolitickou úrovní je spontánním procesem, který vyžaduje takový objem času, kterým nově vzniklé demokratické společnosti nedisponovaly. Potřeba funkčních intermediárních struktur, které by napomáhaly rovnováze celého politického systému, tj. artikulovaly a agregovaly přítomné společenské zájmy, podílely se na politické komunikaci, politické integraci, realizaci výstupů politicko-administrativního systému, stejně jako plnily v transformujícím se systému svoji pravděpodobně nejdůležitější, legitimační, funkci, je přitom zcela urgentní od samého počátku. Zatímco politické transformace byly ve všech post-socialistických společnostech obecně akceptovány, ekonomické díky jejich negativním konsekvencím nikoli. Euforie společnosti z pádu nedemokratického režimu se příliš rychle měnila v deziluzi, zklamání z nesplněných a materiálních, sociálních a psychologických nákladů transformace a jak upozorňuje Claus Offe, očekávání a obavy vztahující se k ekonomické reformě mohou v extrémním případě dokonce způsobit, že v případě nedostatečné legitimity bude zablokována většinou populace (Offe 1996a: 40–41); vlády tak byly neustále konfrontovány s dilematem, že jejich postup může velmi snadno vyústit v protesty nebo ve stávky. Přetížené parlamenty a fragmentované, nejednotné, nemonitorované a přebyrokratizované státní agentury byly přitom prakticky neschopné rozvinout pocit otevřenosti a responzivní politické debaty o prostředcích a efektech reformy. Nové demokratické vlády proto byly nuceny definovat určité komunikační kanály se společností. Rozhodovací struktury by jinak byly v neustálém nebezpečí ze zahlcení zamýšlenou agendou, nedostatečné informovanosti či nedostatečné podpory, což byla vzhledem k „vratké“ existenci státu s omezenými kapacitami a zdroji poměrně riskantní situace. Institucionální design tak umožnil zvládnout kritické období mezi krizí starého režimu a konsolidací režimu nového (Lijphart, Waisman 1996: 2–3). Tvzení, že rané demokratické elity jsou příliš slabé na takové

„kreační“, resp. iniciační aktivity, je nutno jednoznačně odmítnout, jakkoli bezpochyby muse-ly při implementaci konkrétního řešení reflektovat daný vnitropolitický kontext.

5. Polské hledání nejvhodnějšího institucionálního uspořádání

5.1 Nedemokratický režim a přechod v Polsku

Polsko se nikdy nestalo zcela konformní zemí sovětského socialistického typu. Nikdy se nestalo skutečně totalitním státem a jeho režim měl od 70. let spíše autoritativní než jakýkoli posttotalitární charakter (Linz, Stepan 1996). Polský komunistický systém tak na konci 80. let vykazoval ve srovnání s jinými středo- a východoevropskými zeměmi sovětského bloku řadu systémových specifík. Byl zde přítomný relativně silný soukromý sektor, a to především v zemědělství (v Polsku neproběhla nucená kolektivizace a v 80. letech tak byly tři čtvrtiny zemědělské půdy v soukromých rukou), Polská sjednocená dělnická strana (PUWP – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza) hrála spíše roli hegemонické strany než že by byla stranou jedinou, silnou roli hrála římsko-katolická církev, řada „demokratických“ politických institucí byla v Polsku zavedena již v průběhu 80. let.⁹ Především pak byly v polské společnosti určité nezávislé společenské skupiny a prakticky po celou dobu nedemokratické vlády přítomná vůle ke konfrontaci s režimem (Michta 1999: 73–74; Millard 2003: 24; Linz, Stepan 1996: 262). Od chvíle, kdy se komunistická strana chopila v roce 1944 moci, prošel nedemokratický režim řadou krizí (v říjnu 1956, prosinci 1970, červnu 1976, v letech 1980–81 a 1988), jež se v jistém smyslu staly základem přechodu k demokracii na konci 80. let (Lee 2001: 91; viz Wandycz 1998: 245 an.).

Uvolňování politického režimu začalo v Polsku na přelomu 70. a 80. let, kdy bylo umožněno pozvolné vytváření určitých autonomních organizací, oficiální mocí aprobovaných. Události let 1980–81 však neplánovaně zcela fundamentálně narušily vnitřní základy socialistického systému (a zároveň se staly extrémně silnou sdílenou národní zkušeností). Zhroutil se monopol strany na masovou propagandu, došlo i k deformaci vnitřní struktury komunistické strany. Ideologie definitivně přestala plnit svou tmelící funkci a nátlak okolí vedl ke vzpouře proti direktivám ze stranického ústředí (Holzer 2001: 127–131). Byla vytvořena nezávislá odborová organizace Solidarity, s desetimilionovým členstvím, jež byla ovšem fakticky činná v různých oblastech politického a společenského života. Solidarity v daném kontextu snad ani nemohla být skupinou reprezentující zájmy pouze určité skupiny obyvatel a stala se tak de facto všeobecným, v široké míře nekoordinovaným sociálním hnutím s nejednoznačnou, mnohadimenzionální identitou – občanskou, profesionální, národní, generační, emancipatorní, přičemž bylo jen obtížné určit, která z nich je dominantní. Ani zavedení válečného stavu v prosinci 1981 neumožnilo naprostý návrat k původnímu stavu. Narušení základů systému byla příliš velká a socialistický režim je byl nucen více méně tolerovat. Ostré represe vyvolávala pouze podpora nyní nelegální Solidarity. I ty však postupně slábly a ve druhé polovině 80. let byla veřejná vystoupení opozice někdy tolerována, někdy umírněně postihována a jen zřídka se sahalo k ostřejšímu exemplárnímu postupu (Holzer 2001: 127–131).

Po zavedení stanného práva se Polsko ocitlo politicky ve slepé uličce a v ekonomické stagnaci. Režim čelil naprosté krizi své legitimacy (viz Gill 2000: 194), necentralizující ekonomická reforma, která byla realizována v 1982, měla jen malý úspěch. Ekonomika nezaznamenala

mezi lety 1981–85 prakticky žádný růst, zvyšoval se zahraniční dluh země (v roce 1988 dosáhl téměř 40 miliard dolarů), vládní snahy racionalizovat cenovou strukturu vedly k raketové inflaci (60% v průběhu roku 1988), spirála mezd-cen dále snižovala životní úroveň, lidé byli konfrontováni s velkým nedostatkem základního zboží (viz Mason 1993: 40–41; Sachs, Lipton 1990: 40; Michta 1999: 68–69; White 1993: 8–9; Wandycz 1998: 249). Komunistický režim se proto v červenci 1986 rozhodl k dalším reformním krokům. Opatření však přispěla jen k jeho další erozi. V květnu 1988 se objevilo další kolo stávek a protestů. Nejprve byly požadavky stávkujících z velké části ekonomické, později protestující žádali především politické změny, včetně legalizace Solidarity. V srpnu 1988 generál Jaruzelski pod tlakem událostí navrhl se Solidaritou vyjednávat, a tak získat veřejnou podporu pro nutné ekonomické reformy i vnitřní stabilizaci režimu.¹⁰ K legalizaci Solidarity došlo v lednu 1989 a 6. února 1989 byly zahájeny slavné rozhovory u Kulatého stolu, jejichž výstupem bylo konání polosouhlasných voleb, které vedly v srpnu 1989 k ustavení první nekomunistické vlády ve střední a východní Evropě. Linz a Stepan (1996: 255 an.) proto polský přechod označují jako vyjednanou tranzici (pacted transition).

Události na konci 80. let byly ve srovnání s roky 1980–81 především záležitostí elit, neměly charakter silného celospolečenského traumatu, který by vyústil v proces sebe-organizace společnosti. Přechod k demokratickému režimu tak nebyl založen na masovém aktivismu, ale na vyjednávání opozičních elit (viz Ost 2001: 218), které ovšem byly přesvědčeny, že jsou ztělesněním zájmů celé společnosti a dostává se jim bezpodmínečné podpory populace pro celou transformaci (Panków 1996: 132–133). Výsledky dohod u Kulatého stolu – jakkoli snad vedly k pádu komunistického režimu – měly charakter jakéhosi hybridního institucionálního provizoria, a proto Linz a Stepan tvrdí, že zpomalily vlastní plnou tranzici a měly negativní efekt na vytváření politických institucí nutných pro demokratickou konsolidaci (Linz, Stepan 1996: 267). Stejně negativní byl podle nich „ethos a hodnoty“ Solidarity, které způsobily obtíže při vytváření „normálně“ fungujícího systému organizovaných zájmů artikulujícího konfliktní zájmy. Etika opozičního hnutí si totiž nárokovala stát se obecným principem politiky. Veškeré projevy rozdílnosti či konfliktu uvnitř Solidaritního hnutí tak byly nahlíženy jako negativní, stejně jako případný kompromis nebo institucionalizace konfliktu (Linz, Stepan 1996: 255 an.). Význam Solidarity jako politického fenoménu a konsekvence její existence pro další politický rozvoj Polska je neoddiskutovatelný. Solidarita byla nejen oním společenským opozičním hnutím, ale stala se také politickou silou, která po dlouhou dobu dominovala pravému křídlu polského stranického spektra (viz Antoszewski et al. 2003: 132–133).

5.2 Polské socio-ekonomické vztahy před rokem 1989

Kořeny uspořádání socio-ekonomických vztahů v Polsku je nutno hledat v opakovaných sociálních nepokojích na přelomu 60. a 70. let, které napomohly změnám v komunistickém vedení a přinesly nový program ekonomické reformy (zahrnující otevření se zahraničním úvěrům, import zahraničních technologií atd.). Vzhledem k tomu, že v průběhu několika málo let však zvolená strategie vedla k úvěrové krizi, bylo komunistické vedení nuceno přistoupit k implementaci nových hospodářských reforem. Bylo usilováno o zlepšení produktivity a kvality produkce decentralizací na některých úrovních podnikového rozhodování a tlakem na podniky stát se finančně soběstačnými. Přestože opatření opět vyvolala rozsáhlé

stávky a demonstrace průmyslových dělníků a provádění reforem bylo přerušeno zavedením stanného práva, byly jejich efekty v průběhu 80. let patrné. Většina státních podniků přestala být nucena plnit shora stanovované cíle, zároveň nemohla nadále spoléhat na státní dotace. Podniky sice formálně zůstaly ve státním vlastnictví, avšak byly nahlíženy jako samostatně se řídící organizace, byly zpřesněny rozhodovací role v podnicích, a tak se také začaly vytvářet výraznější zaměstnanecké a zaměstnavatelské zájmy (viz Cox, Mason 2000: 329).

Před rokem 1980 byli prakticky všichni zaměstnanci státních podniků členy Centrální rady odborů (CRZZ – Centralna Rada Związków Zawodowych). Odbory představovaly formu státní organizace, která se především podílela na uspokojování vybraných sociálních potřeb pracujících, například organizovala volnočasové aktivity a dovolené. K jejich odideologizování přitom došlo – na rozdíl od ostatních zemí sovětského bloku – již po roce 1956. V důsledku stávek v gdaňských loděnicích v srpnu 1980 se polské odborové hnutí ve velkém rozsahu transformovalo. Vláda umožnila vznik nezávislých odborů a CRZZ byla nahrazena tzv. odvětvovými odborovými organizacemi, v nichž zůstal asi 1 milion lidí (okolo 8 % dělníků). Vedle těchto dvou center se také objevilo několik „autonomních odborových organizací“, s několika desítkami tisíc členů, které deklarovaly svou politickou a ideologickou neutralitu. Po vyhlášení stanného práva byly všechny odborové organizace zrušeny. V říjnu 1982 však vláda přijala usnesení, na jehož základě byly vytvořeny nové odbory, loajální k vládnoucím autoritám. V lednu 1984 tak byla založena nová odborová konfederace Celopolská dohoda odborových svazů (OPZZ – Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych), která měla za cíl Solidaritu nahradit, stát se pro obyvatelstvo fakticky i „ideově“ jejím (režimně kontrolovaným) substitutem. OPZZ se v průběhu 2. pol. 80. let poněkud překvapivě do jisté míry odpoutala od své role výlučně režimně-mobilizační organizace (což ovšem takto samozřejmě nebylo zamýšleno) a začala vystupovat jako aktivní obhájce zájmů zaměstnanců vůči státu (viz Cox, Mason: 2000: 329).

Na straně zaměstnavatelů, kterými byly v tomto období dominantně státní podniky, se vytvořilo ve druhé polovině 80. let Sdružení zaměstnavatelů v Polsku (Stowarzyszenie Pracodawców w Polsce), sdružující ředitele státních podniků (iKPP). V roce 1989 pak vznikly organizace další, přičemž čtyři z nich posléze zformovaly Konfederaci polských zaměstnavatelů (KPP – Konfederacja Pracodawców Polskich). Zaměstnavatelské organizace však nebyly, narozdíl od zaměstnanecké reprezentace, motorem změny, ani jejími spoluautory. Tím, že neparticipovaly na jednáních u Kulatého stolu, neovlivnily pravidla hry v počáteční fázi, což následně dlouhodobě poznamenalo jejich pozici na polské politické scéně. Jakkoli tedy zcela nebyly produktem transformace, byly velmi slabé a jejich rozvoj obecně souvisel s určitými iniciačními podněty vlády (Panków 1996: 139).

Síť manažerské a odborové reprezentace tak, jak se zformovala na konci 80. let, určovala podobu zprostředkování socio-ekonomických zájmů v prvních letech transformace. Vedle organizačních a personálních konstant se také zachovala řada starých mechanismů fungování (zejména staré osobní a politické kontakty), které se tak staly významnými komponenty systému nového (Cox, Mason 2000: 331). OPZZ zůstaly i po reorganizaci Solidarity nejmocnější odborovou organizací, jejíž aparát upevňoval svůj vliv jak na pracovištích, tak na národní úrovni. K „druhé Solidaritě“ se totiž z jejích potenciálních členů přidala opětovně jen určitá část. Řada lidí ji již neshledávala tak atraktivní, nebo se angažovala ve společenském životě jinak. Mnoho jich také nenacházelo rozpor mezi svou „příslušností“ k Solidaritě a současným členstvím OPZZ (Panków 1996: 135–136).

5.3 Prolínání socio-ekonomických vztahů a parlamentní a vládní politiky po roce 1989

Základní směry „demokratické“ ekonomické a sociální politiky, stejně jako uspořádání socio-ekonomických vztahů, byly dohodnuty v průběhu jednání u Kulatého stolu. Jejich výsledkem nebyla žádná formální platforma pro řešení socio-ekonomických konfliktů nebo tenzí, což jednoznačně vyplývalo ze specifického postavení Solidarity jako opozičního sociálního hnutí. Solidarita si nárokovala reprezentativitu celého polského národa a obecně popírala možnost existence konfliktních představ (tj. odlišných od solidaritních) ohledně vytváření nové demokratické politiky.

Ekonomická stabilizace a strukturální transformace byla v Polsku realizována prostřednictvím radikálního tzv. Balcerowiczova plánu. Díky němu se podařilo zastavit hyperinflaci a získat jistý přebytek v zahraničním obchodu jeho přeorientováním. Pokles výroby však byl větší, než se očekávalo, a reforma s sebou přinesla obrovské sociální dopady (především růst nezaměstnanosti, snížení životní úrovně v důsledku uvolnění cen a kontroly nominálních mezd) (viz Mason 1993: 45–47). Polské elity přistoupily k drastickému řešení ekonomické transformace na základě svého přesvědčení, že je třeba využít počátečního společenského konsensu, avšak sociální dopady plánu byly takové, že se záhy objevilo obrovské množství protestů a sociálních tenzí, které donutily vládu hledat nové, stabilnější a institucionalizovanější mechanismy pro řešení vzniklých socio-ekonomických konfliktů. Již v polovině roku 1990 tak byly zahájeny práce na legislativě, která by vytvořila právní základ pro řešení sociálních konfliktů a regulaci socio-ekonomických vztahů prostřednictvím negociací mezi zaměstnanci a zaměstnavateli.

Dne 23. května 1991 byly Sejmem schváleny tři zákony týkající se odborů, zaměstnavatelských skupin a kolektivního vyjednávání. Vydání těchto zákonů mělo za cíl vytvořit systém reprezentace a zprostředkování zájmů vhodný pro tržní ekonomiku a regulovat socio-ekonomické vztahy takovým způsobem, aby se jich vláda neúčastnila jako strana a odpovědnost byla přesunuta rovnou na půdu jednotlivých podniků¹¹ (Hausner 1996: 111; Mansfeldová 1996: 31). V průběhu roku 1992 však byla vláda sociálními a politickými tlaky, zejména v důsledku uskutečnění rozsáhlé vlny spontánních stávek a protestů, donucena začít intenzivně uvažovat o svém zapojení do jednání odborů a zaměstnavatelských organizací. Ukázalo se totiž, že ony samy nebyly schopny v prostředí probíhající ekonomické reformy regulovat pracovní trh prostřednictvím kolektivních smluv a ani jednání za „neformální“ účasti představitelů vlády nedokázala být systémem efektivního vyjednávání a řešení konfliktů. Stávková aktivita dramaticky narůstala a politické klima se stávalo stále výbušnějším (Mason 1993 48–49). Sice se objevily určité známky ekonomického zlepšení, růst v průmyslové produkci a pokles míry inflace, avšak bylo zavíráno nebo privatizováno více a více továren, nezaměstnanost narůstala a reálná mzda klesala.

Vláda proto navrhla podepsání řady „sociálních paktů“, přičemž nejvýznamnějšími elementy celé iniciativy měly být Pakt o státních podnicích, Pakt o sociálním minimu, Pakt o politice bydlení a Pakt o zemědělství. Odbory byly k tomuto projektu spíše nedůvěřivé a považovaly vládní návrhy za taktický krok. Zaměstnavatelé pak podmiňovali svou účast na projektu zahrnutím Paktu o soukromých podnicích (Panków 1996: 142; viz Hausner 1996: 111). Vláda přizvala k jednáním v říjnu a listopadu 1998 celkem 15 odborových organizací a 13 jiných svazů na straně zaměstnanců a KPP, která primárně reprezentovala mana-

gement velkých státních podniků, a dvě jiné organizace na straně zaměstnavatelů. V průběhu rozhovorů bylo dohodnuto, že se jednání povedou s NSZZ Solidarity (Nezávislý samosprávný odborový svaz Solidarity – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność“) a s ostatními odborovými organizacemi separátně, protože NSZZ Solidarity odmítal z principiálních (ideologických) důvodů (viz Hausner 1996: 115–116; Panków 1996: 137) jednat přímo s OPZZ. Výsledkem jednání byl nakonec návrh Paktu o národních podnicích v procesu transformace (Pakt dla przedsiębiorstwa państwowego w okresie przekształceń), který byl následně podepsán 22. února 1993. Jeho součástí byl i plán na vytvoření Tripartitní komise (Komisja Trójstronna), která měla být diskusní platformou, v níž by se scházeli představitelé odborů, zaměstnavatelů a vlády k řešení otázek týkajících se směrů a nástrojů sociální a ekonomické politiky. Komise se měla vyjadřovat k ekonomickým mechanismům transformace a prezentovat názory týkající se mzdové politiky, politiky zaměstnanosti ve veřejném sektoru a oblasti sociálních služeb, přičemž záměrem vlády bylo zajištění alespoň minimální podpory pro pokračování reformy (Iankova, Turner 2000: 39). Simultánně byly podepsány tři verze paktu, s NSZZ Solidarity, s OPZZ a se sedmi odvětvovými odborovými svazy. Ve všech třech případech stranu zaměstnavatelů reprezentovala KPP a vládu ministr práce a sociálních věcí Jacek Kuroň (Mansfeldová 1996: 31). Bezprostředně po podpisu Paktu byl však rozpuštěn parlament a vláda ustoupila od předchozích dohod.

V roce 1993 proběhla v důsledku narůstající sociální nespokojenosti s dopady transformace opět intenzivní vlna stávek. V reakci na ně vláda obnovila proces vytváření Tripartitní komise a 15. února 1994 kabinet vydal usnesení č. 7/94 zakládající Tripartitní komisi pro sociální a ekonomické otázky (Komisja Trójstronna do Spraw Społeczno-Gospodarczych). Komise, která zahájila svou činnost 1. března 1994, byla konstruována jako konzultativní těleso vyjadřující se k návrhům a prioritám sociální a ekonomické politiky, zvláště pak k otázkám mezd a zaměstnanosti ve veřejném sektoru, sociálním výhodám a instrumentům mzdové politiky. Byla tvořena zástupci hlavních národních správních orgánů, zástupci odborových a zaměstnavatelských organizací. Konkrétně se jejími členy staly NSZZ Solidarity, OPZZ a dalších sedm oborových odborových svazů na straně zaměstnanců, zaměstnavatele reprezentovala pouze KPP. Obě velké odborové centrály a KPP měly po jednom hlase, sedm oborových odborových svazů disponovalo jedním společným hlasem, pátý hlas patřil zástupcům vlády. Odbory tedy dominovaly a Komise byla v důsledku toho nevyvážená, což značně poznamenávalo její fungování.¹² Jednání komise a přijímání rozhodnutí navíc mohla být velmi lehce paralyzována díky požadavku jednomyslnosti a přítomnosti představitelů všech stran (Panków 1996: 143; Hausner 1996: 114–115). Nejaktivnější byla Komise v prvních třech letech činnosti. Nejvýznamnější roli sehrála v otázce mzdové politiky, která byla jednou z mála oblastí, kde byly všechny odborové organizace schopny kooperovat bez ohledu na politické rozdělení (především v prvních letech). Ke konci 90. let se potom Komise soustředila především na politické kontroverze související s restrukturováním těžebního průmyslu a reformami zdravotního a penzijního systému (iEIRO). Jakkoli reálné efekty činnosti Komise nebyly zásadní, její existence byla prezentována velmi výrazně. Sociální dialog a spolupráce sociálních partnerů byly například zmíněny i v preambuli nové polské ústavy z roku 1997. Čl. 20 navíc definoval polské hospodářství jako sociálně-tržní ekonomiku, založenou na svobodě podnikání, soukromého vlastnictví a solidarity, dialogu a spolupráce mezi sociálními partnery. Oproti České republice tak získal sociální dialog nejen zákonné, ale dokonce ústavní zakotvení.

Tab. 1 Počet stávek v Polsku v letech 1990–1998

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Stávky	250	305	6354	7443	429	42	21	35	37

Pramen: Kloc K. (2002): Labour conflicts and strikes in Poland in the 1990s and methods of solving them. Paper given at the ILO First Conference of Central and Eastern European Labour Mediators and Arbitrators, 14. – 21. června 2002, Budapest, zpráva (nepublikováno), pp. 3–5, cit. dle Hajn 2004: 8.

Nejzásadnějším problémem patřičného fungování Tripartitní komise bylo přímé spojení mezi odborovými organizacemi a stranickou politikou. NSZZ Solidarita nebo OPZZ tak byly součástí vládní koalice v nějaké podobě prakticky neustále.¹³ Solidarita nikdy neprošla skutečným přerodem ze sociálního hnutí v politického aktéra jiného konkrétního druhu a vyvinula se v ambivalentní hnutí, vykonávající jak svou původní úlohu odborové (zájmové) organizace, tak roli sociálního (reformního celospolečenského) hnutí a politické strany (viz Jackiewicz 1996: 121; Ost 2001).¹⁴ Specifická pravidla fungování však platila i pro ostatní polské odborové organizace. NSZZ Solidarita nebo OPZZ tak byly součástí vládní koalice v nějaké podobě prakticky neustále. V průběhu 90. let tak polské odborové organizace vystupovaly v politickém systému ve funkci politických stran (Zuba 2003: 363) v často v mnohem širší míře než by odpovídala konceptu interest party (Yishai 1995) nebo single issue party (viz Fiala, Strmiska 1998: 155).

Na základě uskutečněných polosvobodných voleb v roce 1989 byl NSZZ Solidarita přímo reprezentován v parlamentu a měl příležitost ovlivňovat vytváření neo-liberálních reforem na nejvyšší úrovni. Ve volbách v roce 1991 pak vystoupil s vlastní kandidátkou, přestože kandidovala řada stranických subjektů, které vyšly ze solidaritního tábora; představitelé NSZZ se domnívali, že by žádný z nich nereprezentoval jejich zájmy dobře (Jackiewicz 1996: 122).¹⁵ Volební kampaň byla založena na poněkud populistické kritice Balcerowiczovy reformy,¹⁶ přičemž NSZZ Solidarita nakonec získal v Sejmu 5,1% hlasů (27 křesel z 460), vytvořil vlastní poslanecký klub a disponoval dostatečným zastoupením na to, aby mohl v parlamentu vytvořit vnitřní lobby (Iankova, Turner 2000: 38). Navíc v tomto prvním potvrzení konstelace politických sil demonstroval svou sílu a schopnost mobilizace. Díky striktně proporčnímu volebnímu systému vedle NSZZ v těchto volbách uspěly i další subjekty prosazující partikulární zájmy. Zaměstnavatelské a podnikatelské kruhy například posléze vytvořily Parlamentní klub polského liberálního programu (Jackiewicz 1996: 122–123). OPZZ se voleb účastnil v rámci volební koalice Svazu demokratické levice (SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej), který celkově získal 11,99% hlasů (Kubát 2000: 69). Pozice NSZZ Solidarita byla v prvním parlamentu vzešlém ze svobodných voleb vzhledem k jeho obrovské fragmentaci relativně silná. Zároveň byla ale také velmi zajímavá vzhledem k tomu, že v Sejmu byly přítomny i další skupiny pocházející z bývalého solidaritního tábora a řada členů Solidarity byla dokonce členy jiných parlamentních klubů. Strategie parlamentního klubu Solidarity nicméně byla v prvním volebním období jasná: prosazovat odborová témata, získávat cenné informace o dění v zemi a o řešeních sociálních, ekonomických a politických záležitostí v jiných státech (viz Jackiewicz 1996: 123–124). Základním dilematem Solidarity přitom bylo, zda přednostně chránit své členy nebo nutné reformy (ty byly v prvních letech preferovány častěji); její představitelé

museli být odboráři i politiky zároveň.¹⁷ Rozsah zapojení NSZZ Solidarity do vlády byl obecně před květnem 1993 obrovský a v žádném případě neodpovídal jejímu volebnímu zisku, ani se nepodobal tradičnímu vztahu výkonné moci a odborové organizace (viz Jackiewicz 1996: 124). „Dvojrole“, kterou Solidarity hrála, se postupem času projevila i v nespokojenosti jednotlivých poslanců s vykonáváním jen omezených funkcí v parlamentu, kdy se necítili být ničím jiným než jen doručovateli odborářských mínění (viz Jackiewicz 1996: 124–125).

NSZZ Solidarity se rozhodl kandidovat samostatně i v parlamentních volbách v roce 1993, a to z obdobných důvodů jako v roce 1991. Ve volbách do Sejmu však získal pouze 4,9% hlasů, protože si (na rozdíl od SLD a stejně jako ostatní postsolidaritní subjekty) nedokázal vytvořit základnu sponzorů a sympatizantů, přičemž charismatický potenciál Solidarity byl vyčerpán již v předchozích letech (viz Lewis 1994). NSZZ tak přišel o své přímé zastoupení v Sejmu¹⁸ a možnost přímo ovlivňovat legislativu a dohlížet na výkonnou moc. Také ostatní způsoby ovlivňování byly výrazně omezeny, protože v dolní komoře parlamentu prakticky nebyly přítomny ani jiné postsolidaritní skupiny. Začal proto více operovat jako odborová organizace a zájmová skupina, soustředil se na svou účast v tripartitní komisi a pořádání protestních akcí (Jackiewicz 1996: 126).¹⁹ OPZZ se ve volbách v roce 1993 pokoušel získat podporu nespokojených průmyslových dělníků požadavkem okamžitého zlepšení životního standardu v rámci SLD. SLD nakonec získal v Sejmu 62 křesel a sedm politických stran a jedenáct odborových organizací vytvořilo následně pod vedením OPZZ Stranu demokratecké levice (SLD – Stronictwo Lewicy Demokratycznej). OPZZ vytvořil uvnitř parlamentního klubu SLD nezávislou skupinu poslanců a senátorů, přičemž se snažil prosazovat tak levicovou politiku, jak jen to bylo možné (Iankova, Turner 2000: 38–39). OPZZ jako postkomunistické odbory byly schopny se vnitřně přetřansformovat a uchovat si svoji pozici nejvýznamnějších odborů. Charakter OPZZ se ve srovnání se Solidarity v řadě aspektů lišil (viz Antoszewski et al. 2003: 132), avšak i OPZZ vykonával jistou duální roli, jakkoli snad ne v tak vyhraněné podobě jako Solidarity. Na jedné straně si jako odborová organizace musel zachovávat od vlády určitý odstup a naslouchat zájmům a požadavkům svých členů, na druhou tvořit jádro (v letech 1993–1997 vládní) SLD a podílet se tak na snahách o politickou a ekonomickou stabilizaci.

V červnu 1996 vytvořila NSZZ Solidarity alianci se zhruba dvaceti malými pravicovými stranami – Volební akci Solidarity (AWS – Akcja Wyborcza Solidarnosc). Přestože se jednalo o vzájemně velmi rozdílné politické subjekty, spojovala je společná solidaritní minulost a silná protikomunistická orientace. V čele AWS, stejně jako v čele NSZZ Solidarity stál Marian Krzaklewski. V parlamentních volbách v roce 1997 dokázala AWS zvítězit a získat 33,8% hlasů (60 křesel) a stát se opět součástí vládní koalice a znovu tak naplno rozvinout svou „mnohoidentitárnost“ (viz Ost 2001: 213).

6. Česká konstrukce instituce tripartity

6.1 Nedemokratický režim a přechod v Československu

Československý komunistický režim se na konci 80. let (podle Linzovy a Stepanovy typologie) dal klasifikovat jako zamrzlý posttotalitarismus, který udržoval prakticky všechny kontrolní mechanismy dozoru nad občany a neprocházel žádným vnitřním vývojem (viz Linz, Stepan

1996: 42, 295 an.). V československém komunistickém režimu byla v sociální, ekonomické a institucionální sféře sice tolerována omezená pluralita, avšak protestní skupiny občanské společnosti formulovaly skutečné politické alternativy až na samém konci 80. let (Vodička, Cabada 2003: 72). Ideologizace režimu byla pouze formální, českoslovenští komunističtí vůdci, vystupující byrokraticky či „státně technokraticky“ se snažili společnost uplácat rovnostářskou mzdovou politikou a podporou domácností relativně velkorysími sociálními výhodami, tj. vyměňovali sociální jistoty a uspokojování materiálních potřeb za rezignaci občanů na politické dění a ústup do soukromé sféry, což bylo ovšem současně doprovázeno intelektuální devastací, pasivitou a širokou demotivací populace (srv. Fiala et al. 1999: 86–89). Rigiditu československého režimu symbolizovala vládnoucí Komunistická strana Československa (KSČ). KSČ koncem 80. let vykazovala řadu známek hluboké vnitřní destrukce. Režim nebyl schopen pružně reagovat na podněty, v důsledku jeho postupného rozkladu, stejně jako zhoršování ekonomických i ekologických podmínek, byla oslabována i jeho legitimita. Teprve na samém konci 80. let došlo k mírné reformě v ekonomické oblasti a k určitému společenskému a kulturnímu uvolnění, protože dosavadní model „sociálního kontraktu“ přestával být udržitelný. Konzervativní představitelé KSČ však nedali jakoukoli příležitost k případnému zformování vnitřního „umírněného“ tábora, opozice pak byla velmi slabá a neměla prakticky žádný organizační potenciál ke strategickému a taktickému vyjednávání (Linz, Stepan 1996: 321–322). Přeměny v Polsku a v Maďarsku a následné události v NDR navíc způsobily, že se československý komunismus nakonec ocitl v izolaci. V srpnu a v říjnu 1989 docházelo k masovým demonstracím, studentská manifestace dne 17. listopadu, která byla mimořádně brutálně potlačena policií, vyvolala krizi. K intelektuálům a studentům se připojili dělníci, kteří vyhlásili 27. 11. dvouhodinovou generální stávkou. Nepokoje se rozšířily po celé zemi, komunistická vláda odstoupila a strana odevzdala moc antikomunistickému hnutí (viz Wandycz 1998: 251; Vodička, Cabada 2003: 105–113; Linz, Stepan 1996: 295 an.). Juan J. Linz a Alfred Stepan klasifikují československý přechod jako přechod kolapsem (srv. Linz, Stepan 1996: 322–333). Komunistický režim se de facto zhroutil.

Hnutím, které se stalo nositelem demokratické změny, se v Čechách a na Moravě stalo Občanské fórum (OF). OF se nejprve snažilo zachovávat si svou úlohu celospolečenského hnutí, které sestávalo pouze z Koordinačního centra a místních klubů a nemělo formalizované členství, avšak již v průběhu roku 1990 docházelo k jeho ideologické i organizační diferenciaci a fragmentaci, což bylo ještě umocněno zvolením Václava Klause do čela v říjnu 1990. Jako první uskupení s klasickou stranickou organizací vycházející z OF vznikla v lednu 1991 Občanská demokratická strana (ODS), následována řadou dalších. Nástupnické Občanské hnutí se postupně marginalizovalo. I v Československu byly zpočátku přítomny určité tendence „nepolitické politiky“, ty se však mezi politickými elitami brzy omezily. Politické strany se tak v českém politickém systému etablovaly poměrně brzy a nadále byly určujícími, v politické sféře zcela dominantními subjekty (Evanson, Magstadt 2001).

6.2 Socio-ekonomické vztahy a instituce tripartity

Před rokem 1989 byla oblast socioekonomických vztahů v Československu zcela pod kontrolou státní moci. Na straně zaměstnanců (pracujících) fungovala střešní organizace Revolučního odborového hnutí (ROH), fungující v rámci Národní fronty, která měla postavení ústavně

zakotvené dobrovolné společenské organizace, na níž přecházely některé úkoly státní správy (Orenstein 1996: 184). Zaměstnavatelská organizace v Československu zcela chyběla. Po listopadových událostech 1989 brzy získal kontrolu nad ROH stávkový výbor, což byl základní krok k udržení vysoce integrovaných odborů s dominantní konfederací (Reutter 1996: 64). ROH formálně zanikla 7. 2. 1990 a z jeho konkursní podstaty vzniklo několik odborových organizací, které prakticky převzaly jak původní členstvo, tak i majetek: ČSKOS (Československá komora odborových svazů), KUK (Konfederace umění a kultury) a několik samostatných odborových svazů. Hlavní aktéři zaměstnanecké reprezentace se tedy etablovali ihned po kolapsu komunistického režimu, jakkoli v následujících letech docházelo k jejich dalšímu rozvoji a vývoji a došlo také k přijetí nové právní úpravy, která regulovala jejich existenci.²⁰ Odbory si udržely masové členství z doby komunismu a odůvodněně předpokládaly, že reprezentování zájmů zaměstnanců bude vyžadovat určité zapojení v politice. Neexistovala však žádná konkrétní strategie, jak toho dosáhnout; Solidarita se svým „zapletením“ do stranické politiky byla chápána jako odstrašující příklad možné participace. Odbory dokonce vyloučily přímou participaci skrz poslance napojené na odbory s argumentem, že je obtížné takové poslance kontrolovat poté, co byli jednou zvoleni, a proto uvažovaly o jiném mechanismu, který by zajistil přímý vliv na legislativu. Naléhavý pocit nutné změny ještě zesílil poté, co se odbory cítily vyloučeny z diskusí o zákonu č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů, který se odborům bezprostředně dotýká (Myant et al. 2000: 725–6).²¹ V důsledku rozsáhlé privatizace a rychlého vzniku soukromého sektoru se také velmi záhy objevila potřeba reprezentace zájmů soukromých podniků, takže došlo k zakládání zaměstnavatelských a podnikatelských svazů (např. Sdružení podnikatelů, Svaz samosprávných podnikatelů – později Unie zaměstnavatelských svazů, viz Hála 2002: 26–31), které ovšem jen obtížně hledaly a vyjasňovaly vlastní pozici a byly nuceny čelit vnitřním rozdělením a permanentní krizi organizační kapacity (Myant et al. 2000: 726; Cox, Mason 2000: 378).

Ke vzniku tripartitního orgánu, který měl sloužit jako platforma pro ovlivňování rozhodnutí týkajících se hospodářských a sociálních aspektů transformace, však nakonec došlo především z iniciativy vlády, která usilovala o dosažení sociálního konsensu ohledně radikální ekonomické reformy. Přestože byly zaměstnanecké i zaměstnavatelské (podnikatelské) organizace velmi záhy etablovány a brzy disponovaly i určitým akčním potenciálem, stále procházely dramatickým vnitřním vývojem a procesem vlastní stabilizace uprostřed značně difúzní společnosti. V porovnání s vládou tak byla zjevná jejich komparativní slabost, jejíž postavení navíc bylo o to pevnější, že až do privatizace státních podniků vystupovala v roli největšího zaměstnavatele (Orenstein 1996: 173). Dne 3. října 1990 byla podepsána dohoda o zřízení tripartitního orgánu, jako poradního orgánu vlády, zpočátku pojmenovaného Rada sociální dohody (poté, co zaměstnavatelé a odbory prosadili jako její agendu také hospodářskou politiku, se název změnil na Radu hospodářské a sociální dohody, dále „RHSD“).²² V listopadu téhož roku pak byly zřízeny na základě obdobných dohod i tripartitní orgány v obou republikách. Základem dohody byl v podstatě kompromis, jímž odbory přijaly systém kontroly mezd výměnou za příslib udržení zaměstnanosti (Myant et al. 2000: 727). Členy RHSD bylo 7 zástupců vlády, 7 zástupců odborů a 7 zástupců zaměstnavatelů. Podle Statutu fungovala jako společný dohádovací a iniciační orgán vlády, odborů a zaměstnavatelů České republiky pro tripartitní vyjednávání s cílem dosáhnout dohody nebo zaujmout stanoviska v zásadních otázkách hospodářské, sociální a mzdové politiky, pracovních pod-

mínek a zaměstnanosti, přičemž závěry jednání Rady jsou východiskem pro stranu odborů i zaměstnavatelů v kolektivním vyjednávání (Šlehofer 2000). Zaměstnavatele reprezentovala na počátku skupina představitelů pro ten účel vytvořené Koordinační rady podnikatelských svazů a sdružení České republiky, později přejmenovaná na Koordinační radu Konfederace zaměstnavatelských a podnikatelských svazů ČR, založená specificky pro reprezentaci zaměstnavatelských (podnikatelských) zájmů v Radě (Hála 2002: 27). Stranu zaměstnanců reprezentovala nejsilnější odborová centrála ČMKOS (6 zástupců) a KUK (1 zástupce). Vláda byla zastoupena sedmi ministry v čele s předsedou vlády a ministrem financí, který byl současně předsedou Rady jako takové. (viz Hála 2002: 6–10). V prvních třech letech svého působení sehrála tripartita relativně významnou roli při přípravě fundamentálních rozhodnutí o směru budoucí reformní politiky (viz Orenstein 1996: 176–177). Oficiálně sice RHSD nebyla připomínkovým místem v rámci legislativního procesu, avšak v praxi byla seznamována s legislativními záměry nebo koncepcemi vlády, stejně jako s výsledky dalších legislativních prací ještě před formálním předložením návrhů právních předpisů do vlády. Smyslem bylo dosáhnout maximálně možné shody sociálních partnerů a vlády nad těmito návrhy. Záběr agendy Rady byl přitom velmi extenzivní; zabývala se hospodářskou politikou včetně problematiky hospodářské soutěže, sociální, regionální politikou i otázkami zaměstnanosti, platů a mezd²³ (viz Hála 2002; Mansfeldová 1997; Šlehofer 2000; Orenstein 1996: 178). Hlavním dokumentem tripartity byla tzv. Generální dohoda uzavíraná mezi sociálními partnery na základě dosaženého konsensu. Stanovovala opatření pro zmírnění sociálních dopadů tržněhospodářské transformace, rámcově vymezovala základní principy týkající se politiky pracovního trhu, mzdové a sociální politiky, systému sociálního pojištění, čímž současně vytvářela koncepční východisko pro podnikové vyjednávání na odvětvové a podnikové úrovni (viz např. Hála 2002: 9–10).²⁴

Původní konstrukce tripartity, stejně jako její praktické fungování, plně odpovídaly široce konsensuální povaze politiky těsně po pádu komunistického režimu, jakkoli i tato vláda odmítala poskytnout tripartitě nějaké privilegovanější postavení s odvoláním na svou primární odpovědnost parlamentu (Myant et al. 2000: 728). Po volbách v roce 1992 vítězná ODS realizovala svůj liberální program nejen v oblasti ekonomické politiky, ale i v oblasti fungování formálních intermediárních institucí, kdy jednoznačně usilovala o potlačení jejich integrace do rozhodovacího procesu, čímž došlo i k oslabení Rady. Vláda jednak jednoznačně preferovala parlamentní zprostředkování zájmů,²⁵ jednak bylo poukazováno na to, že s pokračující privatizací stát postupně přestává být většinovým vlastníkem největších podniků, a tím pádem dominantním zaměstnavatelem (čímž podle liberální logiky odpadával jediný rozumný důvod pro další angažovanost vlády v tripartitě). Navíc nastalo období relativních úspěchů ekonomických reforem, takže se vládě získávání dodatečné podpory zdálo nepotřebné. Přes výraznou snahu odborů se nepodařilo přesvědčit vládu o potřebnosti konzultací a vyjednávání (Šlehofer 2000). Tlaky na vystoupení vlády z tripartity, stejně jako tendence k negativnímu přístupu k intermediárním institucím zesílila po rozdělení Československa.²⁶ RSHD tak v důsledku toho v období let 1992–1996 viditelně méně participovala v rozhodovacích procesech. Po roce 1993 legislativní návrhy přicházely nepravidelně a neúplné, navíc byly prezentovány jako hotové, nikoli jako podklady k debatě (Ost 2000: 513).

Od léta 1993 odbory iniciovaly několik veřejných protestů proti vládní politice. První střet se odehrál hned v srpnu 1993 u příležitosti půlročního vyhodnocování Generální dohody

1993, kdy odbory obvinily vládu z jejího neplnění a ohrožování sociálního smíru. Přes velmi ostrou reakci premiéra Klause vláda nakonec přistoupila na určitou intenzifikaci tripartitních jednání. První velký protest proti vládní politice se potom uskutečnil 23. 3. 1994, kdy se na Staroměstském náměstí uskutečnila demonstrace (o dva dny předtím odbory navíc předaly vládě petici proti jejím legislativním návrhům s 630 000 podpisy). Jakkoli odbory neuspěly ve svých požadavcích, jasně demonstrovaly svůj mobilizační potenciál. Vláda nicméně oznámila, že chce definitivně redukovat svoji roli v tripartitě a má v úmyslu z Rady vytvořit takovou organizaci kolektivního vyjednávání, v níž by vláda hrála pouze roli arbitra a konzultanta (Orenstein 1996: 183–4). Odůvodnila to tím, že již přestala být dominantním zaměstnavatelem a odbory nedisponují legitimitou k zasahování do jiných než otázek pracovněprávních a zaměstnanosti. Členové vlády si nicméně uvědomovali, že určité preemptivní funkce tripartitní orgán skutečně plnil, stejně jako to, že jeho existence zlepšovala profil vlády v očích Evropské unie (Myant et al. 2000: 731). Na začátku roku 1995 vláda předložila na jednání předsednictva Rady návrh nového statutu. Došlo ke změně názvu na Radu pro sociální dialog partnerů (RDSP) a tripartita se následně stala dobrovolným konsultačním orgánem odborů a zaměstnavatelů s výrazně změněnou koncepcí a vnitřní organizací – s pouhým pozorovatelským statutem vlády. Zasedání vrcholného orgánu, Předsednictva rady, se účastnili vždy tři zástupci každé ze tří delegací. Vláda byla zastoupena místopředsedou vlády a dvěma ministry. Pracovní patnáctičlenné Výkonné komise RDSP se zúčastňoval pouze jeden ministr a čtyři náměstci ministrů. Klima jednotlivých jednání pak jednoznačně napovídalo záměru vlády eliminovat tripartitu a přenést prosazování zájmů na parlament. Byla také provedena redukce agendy Rady na pracovně právní vztahy, kolektivní vyjednávání a problematiku zaměstnanosti, mezd, platů, bezpečnosti práce a sociální otázky (Hála 2002: 11). Vlivem provedených změn došlo přirozeně ke zhoršení spolupráce mezi členy tripartity a z Rady se stala instituce, která již nebyla schopna výrazněji oponovat vládní politice, a v níž sociální partneři (zejména odbory) nebyly schopny prosazovat své požadavky. Tato nová situace je přiměla ke změně své strategie v prosazování zájmů a soustředění se především na parlament. Současně bylo v tomto období možno zaznamenat snahy představitelů zájmových skupin o pronikání do vrcholných zastupitelských orgánů a personální propojování s některými stranickými subjekty²⁷ (viz Hála 2002: 13).

V parlamentních volbách v roce 1996, v nichž dominovala právě ekonomická a sociální témata (Fiala, Hloušek 2003: 28), byla zřetelně oslabena pozice pravicové vládní koalice. Došlo k vytvoření menšinové vlády, která byla nejen odkázána na toleranci opozičních stran (především České strany sociálně demokratické – ČSSD), ale současně se musela potýkat i s obtížnou ekonomickou situací v letech 1996–1997 (Vodička 2003: 190–2), proti jejímž negativním sociálním dopadům odbory ostře protestovaly. Ve složitém období let 1996 a 1997 tak byla Klausova vláda nucena pragmaticky uznat určitou užitečnost mimoparlamentních a mimostranických intermediárních struktur a navrhla proto podepsání dokumentu „Dohoda sociálních partnerů“, který měl deklarovat novou formu spolupráce. Zástupci ČMKOS ji však v dané podobě odmítli podepsat jako formální a „prázdný“ dokument. (Šlehofer 2000) V následujícím období došlo k několika stávkám (generální stávce pracovníků ve školství, pracovníků ve zdravotnictví, pětidenní stávce zaměstnanců drah v únoru 1997) a k demonstracím proti hospodářské a sociální politice vlády. Vzhledem ke zhoršující se hospodářské situaci a zavádění ekonomických „balíčků“ vláda zintenzívnila své úsilí o revitalizaci tripartitního

orgánu a na podzim 1997 byl konečně přijat nový Statut a Jednací řád, který přinesl opětovně zařazení hospodářské problematiky do okruhu projednávaných otázek a obnovil název Rada hospodářské a sociální dohody. Vrcholný dohádovací orgán, Plenární schůzi, tvořily opět sedmičlenné delegace, přičemž vládu reprezentovalo 5 ministrů a 2 náměstci ministrů (Šlehofer 2000). Tento krok „na poslední chvíli“ ale situaci neuklidnil a 8. listopadu se uskutečnila na Staroměstském náměstí doposud největší demonstrace, kdy se na podporu požadavků ve sféře sociálního zabezpečení sešlo přibližně 100 tisíc lidí. Po volbách v roce 1998 a nástupu sociálně-demokratické vlády²⁸ se význam a role tripartity zásadním způsobem posílily a tripartitní platforma významně napomohla vyřešení napětí mezi státními zaměstnanci v České republice v létě 1998 (Martin, Cristescu-Martin 1998: 394).

V průběhu 90. let narůstalo sebevědomí odborů (stejně jako jiných sdružení) a jejich důvěryhodnost mezi občany narůstala. Lze se domnívat, že tomu tak bylo především proto, že odbory, které zpočátku podporovaly neoliberalní ekonomickou transformaci, začaly stále intenzivněji kritizovat její negativní sociální důsledky. Občané, včetně těch, kteří volili vládní koalici, tak viděli v odborech stále více orgán zastoupení svých zájmů ve sféře sociální (Vodička 2003: 193–194), a to i přesto, že odborová organizovanost (vůle k angažovanosti v odborech) neustále klesala a prakticky nedocházelo k vytváření odborových organizací v nově vzniklých soukromých podnicích (viz Hála 2002: 19–21; Pollert 1999: 221–222).

Odbory se po roce 1989 důsledně snažily být (až na výjimky) nepolitické a profilovaly se jako autonomní aktér občanské společnosti bez užších vztahů nebo institucionálních vazeb k některé politické straně.²⁹ Politickou oporu pro své požadavky však u politických stran, zejména ČSSD, hledaly zejména od konce roku 1994, kdy je neuspokojivé jednání tripartity nutilo stále častěji využívat lobování v parlamentu (viz Mansfeldová 1997: 146). V komplikované fázi prvních tří let po revoluci, kdy byla vytvářena základní rozhodnutí o podobě reformu a jež s sebou přinesla novou diferenciaci a polarizaci společnosti, přispěl tripartitní orgán podstatně k zachování sociálního míru a nutného společenského konsenzu; podle údajů Mezinárodní organizace práce se např. v letech 1991–1996 uskutečnilo v ČR pouze 12 stávek nebo výluk (Cox, Mason 2000: 339). Navzdory stále se prohlubujícím sociálním disparitám se podařilo přesvědčit společnost o nutnosti podpory hospodářských a sociálních reformů. Vedle své mobilizační funkce se tripartita v rámci zákonodárního procesu podílela na formulaci četných transformačních zákonů, které byly z hlediska sociálního obzvláště citlivé (Vodička 2003: 191). Vláda samozřejmě neměla jakoukoli vůli na základě jednání v tripartitě revidovat jádro své politiky, avšak v dílčích otázkách byla ochotna ke kompromisům (Orenstein 1996: 179). Zejména otázka regulace mezd a platů a současného udržení vysoké zaměstnanosti byla velmi významná (a při zpětném hodnocení bývá autory označována jako jednoznačný úspěch českého tripartitního orgánu, protože v souvislosti s liberalizací cen v roce 1991 panovala obava z hrozící obrovské spirálové inflace (Orenstein 1996: 177–8). Jeho postavení však bylo v průběhu 90. let fundamentálním způsobem determinováno proměnlivým přístupem vlády, stejně jako tím, že české politické strany, které se pevně konstituovaly již v raných fázích transformace, v podstatě monopolizovaly vytváření politiky a i politici nahlíželi postavení politických stran jako privilegované.

7. Polsko vs. Česká republika – rozdílná cesta k tripartismu

Socio-ekonomické vztahy ve střední a východní Evropě byly po roce 1989 především výsledkem dvou fenoménů: (1) zbavení se rigidního systému regulace, které přineslo prostor pro rozvoj autonomních procesů v ekonomickém systému, a (2) snahy nových vlád kontrolovat socio-ekonomické vztahy, a tak zajistit hladký průběh tranzice k tržní ekonomice (srv. Slompet al. 1996: 339). Zatímco politické transformace byly ve všech post-socialistických společnostech obecně akceptovány, ekonomické nikoli a nové demokratické vlády byly neustále konfrontovány s dilematem státní politiky spočívajícím v tom, že jakýkoli vládní postup může velmi snadno vyústit ve stávky a společenskou nestabilitu. Není proto překvapující, že vytvoření vhodného institucionálního rámce, jehož prostřednictvím by mohly být společensky institucionalizovány socio-ekonomické konflikty, bylo jedním z klíčových bodů agendy v řadě zemí střední a východní Evropy (Slomp et al. 1996: 337–347).

Jakkoli se transformační vývoj v Polsku a ČR lišil, obě země nakonec dospěly (stejně jako všechny ostatní střeoevropské a východoevropské státy) k vytvoření (designu) tripartitního orgánu, který měl být prostředkem předcházení konfliktům a protestům a zachování sociálního smíru tváří v tvář ekonomické reformě (Iankova, Turner 2000: 27–29).³⁰ Přestože někteří autoři poukázali na význam tlaků ze strany mezinárodních organizací (Iankova, Turner: 2000: 44 an.; Flanagan 1997: 346–347), zdá se, že primárním důvodem jejich založení i udržování jak v Polsku, tak České republice byla potřeba určitého suplování absentujícího funkčního intermediárního systému. Ekonomická transformace měla totiž šanci uspět pouze tehdy, pokud měl silnou a výslovnou demokratickou legitimaci (Offe 1996b: 38). Politický kapitál potřebný k implementaci radikálních opatření, která byla v Polsku a ČR realizována, byl přitom zpravidla výrazně vyčerpán v první fázi reformního procesu (viz Martin, Cristescu-Martin 1998: 388). Je zřejmé, že rapidní zhoršení ekonomické situace obyvatel při současném růstu sociálních nerovností vedlo ke snižování podpory a důvěry obyvatel novému demokratickému režimu. Stát byl vyzýván k odpovědnosti za sociální důsledky ekonomické transformace, tj. musel se vyrovnávat s konfliktem mezi ekonomickou disciplínou jako podmínkou akumulace kapitálu a sociálním smírem jako podmínkou politické stability. Zdá se proto logické, že se snažil své konání kontinuálně potvrzovat a relegitimizovat se v očích veřejnosti. Vládnoucí politické strany, postižené nedostatečným sociálním ukotvením a nedisponující masovým členstvím, přitom samy o sobě neměly předpoklady dostat náročným požadavkům, které na systémovou legitimitu neo-liberální transformace kladla. Instituce tripartity nabídla pocit zahrnutí a participace na politickém procesu nejvýznamnějším zájmovým skupinám, které disponovaly největším potenciálem veřejné akce (a tedy největším potenciálem ohrožení „normálního“ fungování politického systému). Sociální partneři výměnou za možnost vyjádření k transformační agendě, případně dosažení určitých vládních ústupků, mobilizovali členy k podpoře reformu a zajišťovali tak základní akceptaci vládní politiky (Vodička 2003: 189–190).³¹

Tripartitní instituce obecně nebyly místem, kde by byla fakticky činěna nejdůležitější politická rozhodnutí. Odborové a zaměstnavatelské organizace navíc byly v průběhu 90. let konfrontovány se zpochybňováním své reprezentativity a legitimacy, s problémy organizační soudržnosti a akceschopnosti, v případě odborů také s permanentním poklesem členství a problémem důvěryhodnosti (viz např. Ost 2000; Hála 2002; Panków 1996). Mohlo by se proto zdát, že tripartitní instituce tak nesplnily ony primární požadavky na vnitřní socializaci

a vnější efektivitu, což by mohlo být dokládáno na jejich neustálých vzestupech a pádech v rámci politického procesu. Jejich hodnota však spočívala v jejich mimořádné symbolické hodnotě. Lidé cítili, že by měli být nějakým způsobem do politického procesu zahrnuti, současně byli relativně zvyklí na to být reprezentováni někým, komu ne zcela důvěřují, případně o kom nejsou zcela přesvědčeni, že jejich zájmy zastupuje dobře; většina lidí v počátcích ani nebyla schopna rozlišit, nakolik je jejich reprezentace efektivní. Formální inkluze tak mohla zmírňovat nesouhlas i mezi těmi, kteří se o vlastní reprezentaci nijak hlouběji nezajímali (Ost 2000: 515–524).³² Odpověď na to, proč byla tripartitní řešení ve střední Evropě tak populární, je pravděpodobně možno hledat i v charakteru středoevropské politické kultury. Jakkoli snad demonstrace nesou punc jakéhosi magična, v místních společnostech obecně panuje přesvědčení, že pro každodenní život jsou negociace produktivnější než stávky a jiné veřejné akce. V úvahu je nutno vzít také určitou komunitní tradici v regionu a tendenci preferovat vznik řešení založených spíše na (i vynucené) spolupráci než na svobodné soutěži (Hausner 1996: 107–112).

Zatímco vývoj v Polsku i v ČR dospěl ve výsledku³³ k systémově totožnému institucionálnímu řešení, jímž byl tripartitní orgán, proces vytváření, uspořádávání a fungování formálních institucí socio-ekonomických vztahů byl v těchto dvou zemích velmi odlišný. Pokud si klade me otázku, co tuto divergenci primárně určovalo, mohl by se jako vysvětlení nabízet argument rozdílnosti výchozích socio-ekonomických podmínek (především v aspektu míry přítomné ekonomické krize) a současně rozdílné identity předchozího nedemokratického režimu.³⁴ Zatímco Československo bylo relativně prosperující a ekonomická krize vyplývající z další neudržitelnosti „sociálního kontraktu“ přišla právě na konci 80. let, Polsko čelilo dlouhodobým ekonomickým obtížím – obrovskému zahraničnímu dluhu, akcelerující inflaci atd. Na rozdíl od Československa pak bylo v Polsku již před rokem 1989 možno nalézt soukromé vlastnictví, jistou decentralizaci řízení hospodářství a mírný společenský pluralismus, v důsledku čehož se zformovaly určité socio-ekonomické zájmy a socio-ekonomické zájmové skupiny již před pádem nedemokratického režimu. Zdá se však, že rozdílnosti v ekonomickém systému se v období tranzice silně relativizovaly nutností plného odstranění centrálně-plánovaného hospodářství a jeho nahrazení tržní ekonomikou, totožnou v obou zemích.

Jakkoli není možné vzhledem ke komplexnosti procesů demokratických tranzicí bezpečně identifikovat a izolovat klíčové proměnné a dospět tak k definitivnímu závěru, zdá se jako nejvhodnější vysvětlení pro to, co primárně určovalo podobu procesu formální institucionalizace socio-ekonomických vztahů v Polsku a České republice, především rozdílné relativní postavení jejich aktérů, tj. státu, zaměstnanců (odborů) a zaměstnavatelů (zaměstnavatelských organizací).³⁵ Jejich výchozí pozice, relevance, charakter, relativní síla, případně jejich prvotní zformování, byly přitom primárně určeny v průběhu pádu předchozího nedemokratického režimu, jakkoli se oni sami, stejně jako jejich vzájemné vztahy, následně dynamicky vyvíjely. Právě v době přechodu byla totiž definována určující výchozí (organizační, funkční i poziční) konstelace relevantních aktérů, stejně jako výchozí pravidla hry. Jak konstatuje Colomer (1995), je to zejména „strategické“ chování rozhodujících aktérů v průběhu přechodu (nikoli nějaká „osudová vhodnost“), co je naprosto zásadní pro podobu institucionálního uspořádání nového demokratického politického systému. Nedemokratický režim v Polsku, mnohem slabší než československý, zanikl pomalu a postupně díky aktivitám silné a neustále se posilující opozice. Pozvolnost přitom měla za následek vysokou kontinuitu mezi pretranzič-

ními a posttranzičními organizovanými zájmy. Účinek československého kolapsu rigidního nedemokratického režimu měl naopak za následek skutečný zlom, v němž byly kontinuita – diskontinuita, resp. vznik organizovanosti určovány v podstatě náhodně podle individuálních schopností představitelů té které společenské skupiny. V Polsku existovala nezávislá odborová aktivita již v době komunismu (Kubát 2004: 292) a bývalé režimní odbory se adaptovaly na novou politickou realitu, v důsledku čehož se vytvořila bipolární a antagonistická struktura, kdy spolu dva hlavní odborové svazy soutěžily o členy a vliv v politickém systému. V Československu se nezávislé odborové hnutí nevytvořilo, ale původní komunistické odbory se transformovaly, prošly vnitřní demokratizací a decentralizací, a udržely si výsadní, v podstatě monopolní postavení po celá 90. léta (Due, Mailand 2003: 2), mj. i proto, že žádná z nově vzniklých organizací nemohla těžit z obdobné organizační a zdrojové kapacity (Slomp et al. 1996: 344–345). Česká zaměstnanecká reprezentace tak byla v porovnání s polskou mnohem více koncentrovaná, nicméně byla (jako bývalá komunistická organizace) politicky slabší než silné tržně orientované vlády (stát). Zaměstnavatelské organizace pak byly v obou zemích v počátcích slabé a dynamika formální institucionalizace socio-ekonomických vztahů tak byla realizována dominantně kolem osy stát – odbory. V Polsku byly silné odbory jedním ze základních aktérů politického systému jako takového, zapojeným i do stranické politiky a vládního rozhodování. Odborové organizace byly narozdíl od politických stran, které byly elektorálně i organizačně velmi slabé, zakořeněny ve společnosti a měly mnohem lepší infrastrukturu (viz Panków 1996: 137–138). Zaměstnanecké hnutí tak bylo ve vztahu ke státu a zaměstnavatelům politicky mocné, schopné mobilizace a získávání silné veřejné podpory, stejně jako vykonávání významného vlivu na vládu prostřednictvím vlastních nebo blízkých politických stran. Definiční charakteristikou Polska byla přitom neschopnost a neochota některých politických aktérů vzít na sebe roli, která by mohla být precizně zařazena do některé z kategorií triády politická strana – zájmová skupina – sociální hnutí (viz Ost 2001). Zejména NSZZ Solidarnosc v Polsku operoval jako přesvědčivá organizační reinkarnace všech tří politických fenoménů, což mělo zásadní dopad na vytváření uspořádání socio-ekonomických vztahů, které díky tomu byly v Polsku neusazené a nestabilní (Ost 2001: 211). V první polovině 90. let tak NSZZ Solidarnosc de facto blokoval vytvoření koherentních vzorů socio-ekonomických vztahů (Cox, Mason 2000: 332). Polsko bylo jedinou postkomunistickou zemí, kde tripartismus nebyl ustaven bezprostředně po roce 1989, protože zde odbory nebylo třeba do politiky „uměle“ zapojovat prostřednictvím tripartitního orgánu a moci tak posilovat tímto řešením legitimitu reform. Teprve v letech 1992 a 1993, když se NSZZ Solidarnosc jako odborová organizace začal stavět proti vládě a jejímu programu, ztratil své zastoupení v Sejmu a protestní a stávkové aktivity narůstaly, nabídla tehdejší vláda jako řešení tenzí tripartismus (Ost 2000: 514–515). V Československu, v prostředí komparativně silného státu, bylo naopak možné vytvořit tripartitní fórum velmi brzy. Zdá se tedy, že určující funkcionalita byla v případě formální institucionalizace socio-ekonomických vztahů následující: vytvoření určitého uspořádání bylo výsledkem probíhajících interakcí relevantních aktérů, tak jak byli definováni v průběhu přechodu (relevance před rokem 1989 zformovaných zájmů a skupin v Polsku v post-tranzičním období se pak jeví být spíše výsledkem určitých procesů, než konstantou sama o sobě), a teprve v pozdějším období se bezprostřední efekty tranzice „rušily“ narůstající relevancí jiných faktorů, zejména výstupy a důsledky ekonomické reformy a strukturou nového demokratického politického systému.

Poznámky

1. Toto omezení předmětu zkoumání pouze na systémovou úroveň bylo zvoleno s ohledem na skutečnost, že socio-ekonomické vztahy jsou skutečností nesmírně komplexní, projevující se na mnoha vzájemně se prolínajících úrovních. Jakkoli je toto analytické zjednodušení pouze na jednu z úrovní (samozřejmě při současné reflexi přítomnosti a významu úrovní ostatních) na úkor pojmání socio-ekonomických vztahů v jejich celistvosti, zdá se nevyhnutelné hned z několika důvodů. Umožňuje jasnější stanovení výzkumné otázky, posílení potenciálu její odpověditelnosti, pregnanternější sledování přítomného mechanismu a lépe vyhovuje omezenému rozsahu studie.
2. V angloamerické literatuře jsou socio-ekonomické vztahy tak, jak jsou pojímány v tomto textu, obecně nazývány „průmyslovými vztahy“ – industrial relations (Cox, Mason 2000; Martin 1998; Martin, Cristescu-Martin 1998, Slomp et al. 1996; Slomp 1990; Flanagan 1998 ad.). Termín průmyslové vztahy se zdá pro středoevropské prostředí nevhodný pro jeho přílišnou konotaci se skutečnou průmyslovou sférou tzv. druhého sektoru. Proto byl jako český ekvivalent zvolen uvedený termín.
3. Vede se teoretická debata o tom, která úroveň je pro zkoumání a správné pochopení socio-ekonomických vztahů skutečně relevantní (viz např. Slomp et al. 1996: 339).
4. Tyto funkce jsou přitom tak fundamentální, že musí v určité, byť v deformované podobě fungovat ve všech politických systémech, a to i v systémech nedemokratických. V okamžiku, kdy tyto je dlouhodobě neplní, přispívá tento fakt výrazně k erozi daného režimu, protože vede k dlouhodobé frustraci z komplikovaného prosazování zájmů neformálními způsoby.
5. V politické vědě neexistuje jednotná definice instituce, ani jednolité institucionální přístup. Naopak se vyvinulo několik tradic, přičemž se zdá, že spíše jejich kombinace, než jedna z nich má v kontextu demokratických transformací ve střední a východní Evropě nejlepší explanační potenciál (pro přehled viz Peters 2001). Definice Levitského a Helmke je příkladem určitého širokého definičního vymezení.
6. Například Johan P. Olsen pro účel strukturování proměnných působících v procesu změny nabízí z institucionální pozice tři druhy faktorů vysvětlujících institucionální dynamiku: 1. determinismus okolí (environmental determinism), kdy je dynamika určována charakteristikami okolí instituce, struktura determinována kontextuálními faktory a změna založena na principu efektivní soutěživé selekce (makro-faktor); 2. úmyslný výběr (purposeful choice), v níž jsou rozhodující charakteristiky konkrétních aktérů (decision-makers), jejich záměry, subjektivní názory na situaci a relativní moc, a kdy je tedy struktura určována jejich činnostmi a rozhodnutími (mezo-faktor); a 3. institucionální autonomie (institutional autonomy), jež je založena na představě o přítomnosti autonomních institucí s vnitřní dynamikou a historicky, evolučně vytvořenou rigiditou (mikro-faktor) (viz Olsen 1992: 248–249).
7. Představu vědomého předesignování považuje řada autorů za absolutně nepřesvědčivou, avšak tento názor o „nemožnosti teorému holistických reforem“ v souvislosti se specifickými podmínkami střední a východní Evropy vyvrací ve svém textu poměrně zdařile Helmut Wiesenthal (Wiesenthal 1996).
8. Členové jednání u kulatých stolů, ústavodárných shromáždění, legislativních těles, kteří vytvářeli základní institucionální rysy systému, přirozeně preferovali své zájmy, stejně jako usilovali o zajištění pokračování své kariéry (Geddes 1996: 18). Nicméně pokud se vytvořený institucionální systém ukázal jako nefunkční (jako např. hyperreprezentativní volební systém v Polsku v roce 1991), je změněn.
9. Jakkoli všechny tyto instituce začaly plnohodnotně fungovat až v 90. letech, jejich vznik znamenal velký posun a značně ulehčil budování demokratického politického systému po roce 1989 (Kubát 2004: 271–297).
10. Polští komunističtí reformátoři byli prvními, kteří potřebu obnovy legitimacy své vlády a systémových institucí rozpoznali, nicméně samozřejmě nijak neplánovali předat vládu opozici. Spíše doufali v inkorporaci umírněných opozičních skupin do systému, což by přineslo sdílení odpovědnosti za provádění dalších ekonomických reforem, u nichž se dala předpokládat velká nepopulárnost mezi obyvatelstvem.

11. Protože ale v rámci státních podniků zůstával stát významným zaměstnavatelem, byla vláda přesto ze samé podstaty nucena přímo intervenovat.
12. Participující odbory navíc byly administrativně určeny vládou (shodovaly se s těmi, které byly signatáři Paktu), a některé vlivné odbory, zejména zemědělské, tak zůstaly mimo tuto platformu. Některé oborové odborové organizace naopak byly zastoupeny dvakrát, jednou jako členové některé z konfederací, jednou samostatně (viz Panków 1996: 143).
13. Zatímco v České republice se odborové organizace ze zákona nesmí účastnit volební soutěže, v Polsku je právo registrovat kandidátní listiny poskytováno prakticky nejširšímu možnému okruhu subjektů: voličům, politickým stranám, stejně jako politickým a společenským organizacím (Kubát 2000: 28).
14. David Ost detailně rozebírá přítomnost a projevy těchto různých identit v jednotlivých fázích polské transformace a vývoje polské politické scény. Upozorňuje, že představitelé Solidarity se nakonec vždy vraceli k formátu odborové organizace, protože členové odborů představovali jedinou skutečně stabilní bázi (Ost 2001). K teoretické debatě zájmové skupiny vs. politické strany vs. sociální hnutí viz Thomas 2001a.
15. K první dezintegraci Solidarity došlo již v rámci kontraktového Sejmu, a to z ideologických i politických příčin. Jednak se v jejím rámci nacházely, stejně jako v případě všech sociálních hnutí, rozdílné ideologické proudy, jednak došlo ke konfliktům mezi jejími čelnými představiteli a jejich politickými strategiemi viz (Antoszewski et al. 2003: 109–110).
16. Implementace Balzerowiczovy reformy byla přítom v počátcích Solidaritou plně podporována. V reakci na přijetí plánu ekonomické reformy, která měla mít zcela jednoznačně negativní důsledky i pro členy odborů např. vznikla Solidarity 80, která se hlásila k programu „staré“ Solidarity a radikální ekonomický program odmítala (Reutter 1996: 64–65).
17. Názorově tak dělníkům odpovídaly spíše staré postkomunistické odbory.
18. V roce 1993 došlo ke změně volebního zákona pro volby do Sejmu a byla zavedena 5% uzavírací klauzule pro jednotlivé politické strany a s 8% uzavírací klauzulí pro koalici.
19. Svou sílu a schopnost mobilizovat občany Solidarity demonstrovala v létě 1994 v souvislosti s vytvářením návrhů nové ústavy. Jediný návrh pocházející z lidové iniciativy (pro kterou bylo třeba získat 500 000 podpisů, což se v politicky fragmentovaném Polsku zdálo nemožné) podala Solidarity, a to s 1 000 000 podpisů (Jackiewicz 1996: 127).
20. Právní rámec fungování odborových a podnikatelských svazů v České republice vytvořily po roce 1989 zákon č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů, zákon č. 300/1990 Sb. uvádějící v souladu s konvencemi Mezinárodní organizace práce principy vzniku odborů a zaměstnavatelských subjektů, jejich formování a liberální režim plurality, zákon č. 3/1991 Sb., odstraňující monopol odborových svazů a zákon č. 2/1991 Sb., o kolektivním vyjednávání (Mansfeldová 1996: 15).
21. 4. dubna 1990 Generální rada Československé konfederace odborových svazů vyhlásila na 18. dubna generální stávkou na protest proti vyloučení odborů z legislativního procesu. 12. dubna po dohodě s federální vládou vedení odborů generální stávkou odvolalo (Suk et al. 1999). Požadavek na zapojení do procesů vytváření politiky byl explicitně odbory zformulován v programu schváleném v září 1990. V říjnu pak k němu byl přidán i požadavek ustavení tripartitního orgánu (viz Mansfeldová 1996: 15).
22. Během zakládání tripartity byla diskutována její právní reglementace, nicméně nakonec bylo od této myšlenky upuštěno. Vznik tripartitních orgánů, obsah a způsob fungování tak nebyl a není upraven zákonem ani jiným právním předpisem, ale vycházel z principu dobré vůle a dohody sociálních partnerů a vlády (gentleman agreement) (Hála 2002: 6).
23. Je však nutno poznamenat, že např. privatizace státního majetku ve smyslu rozhodování o privatizačních projektech nebyla zahrnuta do agendy tripartity, ale byla zcela v kompetenci exekutivy.
24. Generální dohoda nebyla právně závazná, šlo o pouze politický, politickými prostředky vymahatelný dokument. Na jejím základě však byly následně uzavírány právně závazné kolektivní smlouvy, jejichž dodržování již bylo vymahatelné soudní cestou (Mansfeldová 1997: 119). V letech 1991–1994 byla Generální dohoda podepsána každoročně. Jednání předcházející jejímu podpisu ale byla vždy velmi dlouhá a často plná konfliktů a odbory si navíc opakovaně stěžovaly na její nedodržování ze

- strany vlády (Myant et al. 2000: 728). V letech 1995–1996 pak uzavřena nebyla, protože Klausova vláda nebyla schopna v posledních letech své existence najít v rámci Rady společnou řeč. V roce 1998 se po nástupu sociálně-demokratické vlády podařilo Generální dohodu opět uzavřít (Vodička, Cabada 2003: 191).
25. Instituce tripartity v tomto diskursu byla nahlížena jako obcházení standardních politických mechanismů, protože zájmové skupiny (odborníci, zaměstnavatelé) díky tomu ovlivňují politiku státu vlastně dvakrát – jednou přes své poslance a podruhé v rámci sociálního partnerství. Činnost tripartity byla vnímána jako hrozba eliminace parlamentu, stejně jako byla negativně hodnocena pro reprezentační monopol, privilegované postavení účastníků a nízkou transparentnost (viz Klaus 2001a, 2001b).
 26. S rozpadem Československa se na konci roku 1992 federální těleso vytratil a republiková komora pokračovala v práci (Myant et al. 2000: 726), ČS KOS se přejmenovala na Českomoravskou komoru odborových svazů (ČMKOS). Obecně se však systémy organizovaných zájmů v české a slovenské části společného státu prakticky od samého počátku tranzice začaly vyvíjet samostatně (resp. odděleně na federální a republikových úrovních), což způsobilo, že rozdělení Československa a vznik samostatné České republiky k 1. 1. 1993 nepředstavovaly prakticky žádný zlomový moment, který by snad způsobil ořes nebo nestabilitu systému organizovaných zájmů.
 27. Nejznámější je asi případ senátorské volby odborového předsedy Richarda Falbra.
 28. Jakkoli jim ani nový ministerský předseda Miloš Zeman osobně nebyl právě nakloněn (viz Evanson – Magstadt 2001: 207).
 29. V létě 1991 bylo možné zaregistrovat určité snahy o vstup odborů do politiky, kdy Československá konfederace odborových svazů uvažovala o založení nové Strany práce. Mělo jít o stranu mezi pravici a KSČ, bez bližšího určení. Odbory však od této myšlenky brzy upustily a rozhodly se pro jednotlivé kandidáty na kandidátkách politických stran ve volbách 1992. Další úvahy tohoto typu se objevily v pol. 90. let, ale opět nebyly realizovány (Hála 2002).
 30. Je přitom nutno zdůraznit, že tento výsledek vývoje formálního institucionálního uspořádání socio-ekonomických vztahů v podobě vytvoření tripartitního orgánu v obou zemích není možno považovat za samozřejmý. Tj. formální institucionalizaci socio-ekonomických vztahů není možno apriori chápat jako konstituování organizačního vyjádření vztahů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli (v širším smyslu včetně), protože formální socio-ekonomické vztahy na systémové úrovni mohly potenciálně stejně dobře nabýt podoby jiné než konstituce tripartitního orgánu.
 31. Vytvoření tripartitních těles v postkomunistických zemích mohlo vzbuzovat zdání, že se ve střední a východní Evropě objeví (neo)korporativismus. Jak ale Werner Reutter správně poznamenal, bylo tomu tak proto, že tripartitní instituce bývaly jaksi a priori asociovány s (neo)korporativismem (byly jako takové v politické vědě konceptualizovány; Reutter 1996: 59). Amorfní a atomizovaná společnost s rozptýlenými zájmy a nízkým organizačním potenciálem je však neschopná vytvořit široce založené sociální formace s jasně definovanými zájmy, dostatečnou organizační silou a vnitřní disciplínou, umožňující patřičný stupeň koncentrace systému (Padgett 2000: 22; Ost 1993: 507). Ve funkčním (neo)korporativismu jsou také dohody dosažené na tripartitním fóru realizovány, zatímco v postkomunistických zemích tripartismus znamenal ve většině otázek formální negociace o velmi obecných otázkách s žádnou garancí praktického uskutečnění (Ost 2000: 515). Při neexistenci sociálních a strukturálních základů tak nebylo „(neo)korporativistické“ vytváření politiky ničím víc, než vládní strategie institucionální inovace a podle většiny autorů tak lze tripartitní uspořádání ve střední a východní Evropě nejlépe charakterizovat jako „semi-korporativní“ (Wiesenthal 1995: 38–40), „tripartism without corporatism“ (Reutter 1996), nebo „iluzorní“, protože neokorporativní formy jsou zde prakticky užívány k neolibérálním výstupům (Ost 2000).
 32. Z tab. 1 např. jednoznačně vyplývá, že vytvoření Komise v roce 1994, resp. procesy s tím spojené, měly přímý vliv na počet stávek v Polsku (Další úbytek počtu stávek nebyl již způsoben pouze faktickou změnou situace, ale také změnou statistické metody; viz IEIRO).
 33. V důsledku působení toho, co by Johan Olsen pravděpodobně nazval makro-faktorem institucionální změny – determinismem okolí.
 34. Tedy působení dalších, odlišných makro-faktorů.

35. Tedy vysvětlení nahlízející jako klíčové (Olsenovy) mezo-faktory – úmyslný výběr, jednání klíčových aktérů. (V případě demokratické tranzice je vysvětlení prostřednictvím institucionální autonomie prakticky neaplikovatelné, vzhledem k tomu, že přechod z definice znamená zásadní destabilizaci institucionálního rámce politického systému).

Literatura:

- Ágh, Attila. 1998. *The politics of Central Europe*. Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Alemann, Ulrich von. 1989. *Organisierte Interessen in der Bundesrepublik*. Opladen: Leske + Budrich.
- Antoszewski, Andrej. 2003. „Grupy interesu v systemie politycznym.“ In: *Grupy interesu. Teorie i dzialanie*. Eds. Machelski, Zbigniew a Rubisz, Lech. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 45–56.
- Antoszewski, Andrzej a Herbut, Ryszard a Sroka, Jacek. 2003. „Stranický systém Polska.“ In: *Středoevropské systémy politických stran. Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Fiala, Petr a Herbut, Ryszard a kol. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 105–152.
- Colomer, Josep Maria. 1995. „Strategies and Outcomes in Eastern Europe.“ *Journal of Democracy*, Vol. 6, No. 2, 74–85.
- Cox, Terry M. a Mason, Bob. 1999. *Social and Economic Transformation in East Central Europe: Institutions, Property Relations and Social Interests*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Cox, Terry M. a Mason, Bob. 2000. „Interest Groups and the Development of Tripartism in East Central Europe.“ *European Journal of Industrial Relations*. Vol. 6, No. 3, 325–347.
- Dawisha, Karen. 1997. „Democratization and political participation: research concepts and methodologies.“ In: *The consolidation of democracy in East-Central Europe*. Eds. Dawisha, Karen a Parrott, Bruce. Cambridge: Cambridge University Press, 40–65.
- Due, Jesper a Mailand, Mikkel. 2003. *Social Dialogue in Central and Eastern Europe – present state and future development*, příspěvek na kongres IIRA 2003, Berlin, on-line text (http://www.fu-berlin.de/iira2003/papers/track_5/Plenary_Track_5_Mailand.pdf).
- Elster, Jon. 1989. *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon a Offe, Claus a Pruss, Ulrich, K. 2000. *Institutional Design in Post-communist Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- European industrial relations observatory on-line (iEIRO) (<http://www.eiro.eurofound.ie>).
- Evanson, Robert K. a Magstadt, Thomas M. 2001. „The Czech Republic: Party System Dominance in a Transitional System.“ In: *Political Parties & Interest Groups. Shaping Democratic Governance*. Ed. Thomas, Clive S. Boulder. London: Lynne Rienner Publishers, 193–209.
- Fiala, Petr. 1999. „Definice zájmových skupin. K některým teoretickým problémům politologického výzkumu organizovaných zájmů.“ *Politologický časopis*. roč. 6, č. 1, 52–59.
- Fiala, Petr a Hloušek, Vít. 2003. „Stranický systém České republiky.“ In: *Středoevropské systémy politických stran. Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Fiala, Petr, Herbut, Ryszard a kol. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 13–54.
- Fiala, Petr, Holzer, Jan, Mareš, Miroslav a Pšejja, Pavel. 1999. *Komunismus v České republice*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Fiala, Petr a Mareš, Miroslav. 2003. „Pluralismus a (neo)korporativismus.“ In: *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřítelé a perspektivy demokracie*. Eds. Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír. Brno: Mezinárodní politologický ústav – Masarykova univerzita v Brně, 232–250.
- Fiala, Petr a Schubert, Klaus. 2000. *Moderní analýza politiky*. Brno: Barrister&Principal.
- Fiala, Petr a Strmiska, Maxmilián. 1998. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister&Principal.
- Flaganan, Robert. 1997. „Institutional Reformation in Eastern Europe.“ *Industrial Relations*, Vol. 37, No. 3, July, 337–357.
- Gatí, Charles. 1990. „East-Central Europe: The Morning After.“ *Foreign Affairs*. Winter 1990/1991, Vol. 69, No. 5, 129–145.

- Geddes, Barbara. 1996. „Initiation of New Democratic Institutions in Eastern Europe and Latin America.“ In: *Institutional Design in New Democracies. Eastern Europe and Latin America*. Eds. Lijphard Arend a Waisman, Carlos H. Boulder: Westview Press, 15–41.
- Gill, Graeme. 2000. *The Dynamics of Democratization. Elites, Civil Society and the Transition Process*. London, New York: Macmillian Press, St. Martin's Press.
- Goodin, Robert E. 1996. „Institutions and their Design.“ In: *The Theory of Institutional Design*. Ed. Goodin, Robert E. Cambridge: Cambridge University Press, 1–53.
- Hajn, Z. 2000. *Social Dialog and Conflict Resolution in Poland*. Eurofound (www.eurofound.eu.int/publications/files/EF0453EN.pdf).
- Hála, Jaroslav a kol. 2002. *Rozvoj sociálního dialogu v ČR, Praha. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí*.
- Hausner, Jerzy. 1996. „Models of the System of Interest Representation in Post-socialist Societies: The Case of Poland.“ In: *Parliaments and Organized Interests. The Second Steps*. Eds. Ágh, Attila a Ilonszki, Gabriella. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies, 102–120.
- Helmke, Gretchen a Levitsky, Stephen. 2004. „Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda.“ *Perspectives on Politics*. Vol. 2, No. 4, 725–740, (<http://www.people.fas.harvard.edu/~levitsky/researchpapers/informal-institutions.pdf>).
- Holzer, Jerzy. 2001. „Proměny politického systému v Polsku v letech 1948–1989.“ In: *Mezi dvěma transformacemi. Československo a Polsko v letech 1947 (1948) – 1989*. Eds. Bruski, Jacek Jan, Maur, Eduard, Pulaski, Michal, Valenta, Jaroslav. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, 119–131.
- Iankova, Elena a Turner, Lowell. 2000. *Building the New Europe Eastern and Western Roads to Social Partnership*, Paper prepared for delivery at the Twelfth International Conference of Europeanists, Chicago, IL, March 30 – April 2, 2000, (http://www.europenet.org/conference2000/papers/c-2_iankova.doc).
- Jackiewicz, Irena. 1996. „Solidarity in a Double Role: Political Representation and Pressure Group, 1991–1994.“ In: *Parliaments and Organized Interests. The Second Steps*. Eds. Ágh, Attila a Ilonszki, Gabriella. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies, 121–129.
- Jasiewicz, Krzysztof. 1993. „Structures of Representation.“ In: *Developments in East European Politics* 2. Eds. White, Stephen, Batt, Judy a Lewis, Paul G. Durham: Duke University Press, 124–146.
- Klaus, Václav, 2001a. „Směřuje Česká republika ke korporativismu?“ *Lidové noviny*, 28. 7. 2001. on-line text (www.klaus.cz).
- Klaus, Václav. 2001b. „Tripartita – model pro budoucnost nebo transformační přežitek?“ *MF Dnes*, 21. 7. 2001, on-line text (www.klaus.cz).
- Kohl, Herbert a Platzer, Hans-Wolfgang. 2004. *Industrial relations in Central and Eastern Europe. Transformation and integration. A comparison of the eight new EU member states*. Brussels: ETUI Konfederácia Pracodawców Polskich (iKPP) (<http://www.kpp.org.pl>).
- Kubát, Michal. 2000. *Politika v Polsku po roce 1989. Volby, volební systémy a jejich politické konsekvence*. Praha: Karolinum.
- Kubát, Michal. 2004. „Polsko.“ In: *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*. Kubát, Michal a kol. Praha: Eurolex Bohemia, 271–295.
- Lee, Hongsub. 2001. „Transition to democracy in Poland.“ *East European Quarterly*. Spring 2001, Vol. 35, No. 1, 87–107.
- Lewis, Paul G. 1994. „Political institutionalisation and party development in post-communist Poland.“ *Europe-Asia Studies*. Vol. 46, No. 5, September, 779–800.
- Lijphart, Arend a Waisman, Carlos H. 1996. „Institutional Design and Democratization.“ In: *Institutional Design in New Democracies. Eastern Europe and Latin America*. Eds. Lijphard Arend a Waisman, Carlos H. Boulder: Westview Press, 1–11.
- Linz, Juan J. a Stepan, Alfred. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, Eastern Europe and Latin America*. Baltimore – London: John Hopkins University Press
- Mansfeldová, Zdena. 1996. *Tripartita jako model zprostředkování zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, Pracovní studie 96/5.

- Mansfeldová, Zdena. 1997. „Sociální partnerství v České republice.“ In: *Reprezentace zájmů v českém politickém systému*. Brokl, Lubomír a kol. Praha: Sociologické nakladatelství, 99–150.
- Martin, Roderick a Cristescu-Martin, Anamaria. 1999. „Industrial Relations in Transformation: Central and Eastern Europe in 1998.“ *Industrial Relations Journal*. Vol. 30 No. 4, 387–404.
- Mason, David S. 1993. „Poland.“ In: *Developments in East European Politics 2*. Eds. White, Stephen, Batt, Judy, Lewis, Paul G. Durham: Duke University Press, 36–50.
- Michta, Andrew A. 1997. „Democratic Consolidation in Poland after 1989.“ In: *The consolidation of democracy in East-Central Europe*. Eds. Dawisha, Karen a Parrott, Bruce. Cambridge: Cambridge University Press, 66–108.
- Millard, Frances. 1994. „The Shaping of the Polish Party System 1989–93.“ *East European Politics and Societies*. Vol. 8., No. 3, Fall, 467–494.
- Miller, James R. a Wolchik, Sharon L. 1994. „The Social Legacies and the Aftermath of Communism.“ In: *The Social Legacy of Communism*. Eds. Miller, James R., Wolchik, Sharon L. a Hamilton, Lee H. Cambridge: Cambridge University Press, 1–30.
- Mundo, Philip A. 1992. *Interest Group. Cases and Characteristics*. Chicago: Nelson-Hall Publishers
- Myant, Martin, Slocock, Brian a Smith, Simon. 2000. „Tripartism in the Czech and Slovak Republics.“ *Europe-Asia Studies*. Vol. 52, No. 4, 723–739.
- OECD Databases on-line (http://titania.sourceoecd.org/vl=16408640/cl=23/nw=1/rpsv/cgi-bin/jsearch_oecd_stats#).
- Offe, Claus. 1996a. „Designing Institutions in East European Transitions.“ In: Ed. Goodin, Robert E. *The Theory of Institutional Design*. Cambridge: Cambridge University Press, 199–226.
- Offe, Claus. 1996c. *Varieties of Transition. The East European and East German Experience*. Cambridge: Polity Press.
- Olsen, Johan P. 1992. Analyzing Institutional Dynamics. *Staatwissenschaften und Staatspraxis*. Vol. 3, No. 2, pp. 247–271.
- Orenstein, Mitchell. 1996. „The Czech Tripartite Council and Its Contribution to Social Peace.“ In: *Parliaments and Organized Interests. The Second Steps*. Eds. Ágh, Attila a Ilonszki, Gabriella. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies, 173–189.
- Ost, David. 1993. „Politics of Interest in Post-Communist East Europe.“ *Theory and Society*. Vol. 22, No. 3, 453–485.
- Ost, David. 2000. „The Weakness of Strong Social Movements. Trade Unionism in the East European Context.“ *European Journal of Industrial Relations*. Vol. 8, No. 1, 33–51.
- Ost, David. 2001. „Poland: Parties, Movements, Groups, and Ambiguity.“ In: *Political Parties & Interest Groups. Shaping Democratic Governance*. Ed. Thomas, Clive S. Boulder – London: Lynne Rienner Publishers, 211–229.
- Padgett, Stephen. 2000. *Organizing democracy in eastern Germany. Interest groups in post-communist society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Panków, Irena. 1996. „The Main Actors on the Political Scene in Poland“ In: *Parliaments and Organized Interests. The Second Steps*. Eds. Ágh, Attila a Ilonszki, Gabriella. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies, 130–146.
- Peters, Guy B. 2001. *Institutional Theory in Political Science. „The New Institutionalism“*. London – New York: Continuum.
- Petracca, Mark P. 1992. „The Rediscovery of Interest Group Politics.“ In: *The Politics of Interests: Interest Groups Transformed*. Ed. Petracca, Mark, P. Boulder: Westview Press.
- Pollert, Anna. 1999. „Trade Unionism in Transition in Central and Eastern Europe.“ *European Journal of Industrial Relations*. Vol. 5, No. 2, 209–34.
- Reutter, Werner. 1996. „Tripartism without Corporatism: Trade Unions in Central and Eastern Europe“ In: *Parliaments and Organized Interests. The Second Steps*. Eds. Ágh, Attila a Ilonszki, Gabriella. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies, 59–78.
- Richardson, Jeremy. 1993. „Introduction: Pressure Groups and Government.“ In: *Pressure Groups*. Ed. Richardson, Jeremy, J. Oxford: Oxford University Press, 1–15.

- Řichová, Blanka. 2000. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál.
- Sachs, Jeffrey a Lipton, David. 1990. „Poland's Economic Reform.“ *Foreign Affairs*. Vol. 69, No. 3, Summer 1990, 47–66.
- Slomp, Hans, Hoof, Jacques van a Moerel, Hans. 1996. „The transformation of industrial relations in some Central and Eastern European Countries“ In: *Industrial Relations in Europe. Traditions and Transitions*. Eds. Ruysseveldt, Joris Van a Visser, Jelle. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications, 337–357.
- Stark, David a Bruszt, László. 1998. *Postsocialist Pathways. Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suk, Jiří, Cuhra, Jaroslav a Koudelka, František. 1999. *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1999*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, č. 33.
- Šlehofer, Karel. 2000. *Tripartita – instituce státu pro spolupráci s nevládními organizacemi*, příspěvek na konferenci „Globální svět, evropská integrace, české zájmy a institucionalizace (ne)odpovědnosti“ konané na FSV UK ve dnech 30. 11. – 2. 12. 2000 v rámci výzkumného záměru „Česká společnost na přelomu druhého a třetího tisíciletí“ (http://veda.fsv.cuni.cz/konf_sem/globalni_svet/GS_prispevky/g_s_soc_slehofer.htm).
- Thomas, Clive S. 2001. „Studying the Political Party – Interest Group Relationship.“ In: *Political Parties & Interest Groups. Shaping Democratic Governance*. Ed. Thomas, Clive S. Boulder – London: Lynne Rienner Publishers, 1–23.
- Thomas, Clive S. 2001b. „Toward a Systematic Understanding of Party-Group Relations in Liberal democracies.“ In: *Political Parties & Interest Groups. Shaping Democratic Governance*. Ed. Thomas, Clive S. Boulder – London: Lynne Rienner Publishers, 269–291.
- Večerník, Jiří a kol. 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha, Academia.
- Vodička, Karel, Cabada, Ladislav. 2003. *Politický systém České republiky*. Praha: Portál.
- Wandycz, Piotr S. 1998. *Střední Evropa v dějinách*. Praha: Academia.
- Wiesenthal, Helmut 1996. „Organized Interests in Contemporary East Central Europe: Theoretical Perspectives and Tentative Hypotheses.“ In: *Parliaments and Organized Interests. The Second Steps*. Eds. Ágh, Attila a Ilonszki, Gabriella. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies, 40–58.
- Wiesenthal, Helmut. 2001. „A Paradigm Destroyed. On the Opportunity of Revising Theories of Institutional Transformation.“ In: *Paradigms of Social Change. Modernization, Development, Transformation, Evolution*. Eds. Schelkle, Waltraud, Krauth, Wolf-Hagen, Kohli, Martin a Elwert, Georg. Frankfurt – New York: Campus, St. Martin's Press, 145–165, on-line verze (www2.hu-berlin.de/gesint/publik/hw/paradigm.pdf).
- Wilson, Graham K. 1993. *Interest Groups*. Oxford – Cambridge, Blackwell.
- Wilson, James Q. 1995. *Political Organizations*. Princeton: Princeton University Press.
- White, Stephen 1993. „Eastern Europe after Communism.“ In: *Developments in East European Politics 2*, Eds. White, Stephen, Batt, Judy a Lewis, Paul G. Durham: Duke University Press, 2–15.
- Yishai, Yael. 1995. „Interest Groups and Political Parties: The Odd Couple“, paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, August-September, cit. dle Thomas, Clive S. 2001. „Studying the Political Party – Interest Group Relationship.“ In: *Political Parties & Interest Groups. Shaping Democratic Governance*. Ed. Thomas, Clive S. Boulder – London: Lynne Rienner Publishers, 1–23.
- Zuba, Krzysztof. 2003. „Grupy interesu w procesie przetagów industrialnych w Polsce po 1989 r.“ In: *Grupy interesu. Teorie i dzialanie*. Eds. Machelski, Zbigniew a Rubisz, Lech. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, pp. 358–378.

Internetové prameny ověřeny k 30. 4. 2005.